

CIVILNÍ OCHRANA VE ŠKOLSTVÍ ČESKÝCH ZEMÍ 1935–1989¹

Vít Němec

Vít Němec: Civil Defence in the Education System of the Czech Lands 1935–1989

The problematics of the civil defence in the education system of the Czech lands in the years 1935–1989 is a complex and not yet adequately explored phenomenon in contemporary Czech historiography. The article analyses the genesis of the problematics that starts with the phenomenon called in the Czech language as „civilní protiletectká ochrana“ (CPO) and continues with the wartime period when the CPO was transformed into the Reich Luftschutz (LS). During the existence of the Protectorate of Bohemia and Moravia, two terms for Civil Air Defence were used. As the bilingualism was used during the era, the Czech equivalent for Luftschutz was in the Czech language called as „protiletectká ochrana“ (PO). The post-war duration of PO was ended by the formation and commencement of the new system of the Civil Defence so-called as „civilní obrana“ (CO) that lasted until the collapse of the Communist Bloc.

Keywords: Civil Defence; Civil Air Defence; Education system; Czech lands; Czechoslovakia

Neodmyslitelnou součástí každodenního života československého lidu 20. století byla masová příprava obyvatelstva na možný nadcházející vojenský konflikt, která začínala již u školní mládeže, jako budoucnosti národa.² Školská výchova tak měla směřovat k cíli výchovnému, aby jej co nejvíce zabezpečovala, a to budováním všeobecné a všestranné připravenosti obyvatelstva.³

Studie předkládá odborné veřejnosti přehledový text, jenž nastiňuje vývoj civilní ochrany ve školství, a to v rámci celkového systému ochrany obyvatelstva. Zahrnuje přitom období od roku 1935, kdy byla civilní ochrana jako taková zřízena, do roku 1989; přičemž důvodem tohoto vymezení jsou význačné politicko-společenské změny spojené s meziválečným obdobím, druhou světovou válkou a nástupem komunistického režimu spolu s jeho pádem, jež se staly klíčovými momenty naší historie. S ohledem na značný časový záběr studie mají použité zdroje nezbytně selektivní charakter.⁴ Ve studii byl vybrán reprezentativní vzorek pramenů, které poskytují informace o tom, jak měl být systém civilní ochrany obyvatelstva organizován, tedy jaký byl její žádaný výsledný stav. Takovými prameny jsou například tituly jako *CPO – 1. a 2. díl, Protiletectká ochrana obyvatelstva*

¹ Studie vznikla v rámci projektu SGS/8/2019 na Slezské univerzitě v Opavě.

² Josef BRYM, *Úkol ženy a rodiny v obraně státu*, in: Božena STÝBLOVÁ – Jiří LETOV (edd.), *Žena a brannost*, Praha 1938, s. 28.

³ Rudolf STRÁNSKÝ, *Úkoly školské výchovy*, in: Jan KAPRAS – Jan MALYPETR – František SOUKUP (edd.), *Armáda a národ*, Praha 1938, s. 461.

⁴ V rámci možností projektu byly navštíveny: Národní archiv v Praze spolu s jeho knihovnou, Archiv bezpečnostních složek s badatelnou ABS Praha – Na Struze, Státní okresní archiv Plzeň-sever se sídlem v Plasích, Státní okresní archiv Plzeň-jih se sídlem v Blovicích a Archiv města Plzně. Mezi další instituce, v nichž se nalézají prameny a literatura spojené s exponovanou problematikou patří, Vojenský ústřední archiv, Vojenský historický archiv či knihovna Institutu ochrany obyvatelstva v Lázních Bohdaneč, Národní knihovna České republiky či badatelna Archiv bezpečnostních složek s badatelnou ABS Brno – Kanice. Návštěva posledních zmíněných institucí je samozřejmostí v případě práce na dalších studiích rozvíjejících problematiku civilní ochrany ve školství. Dostupné prameny a literatura, které jsou spojeny s předkládanou problematikou, a je možno jich využít, se skládají z předpisů, věstníků, dobových odborných příruček, brožur, školních kronik, výročních zpráv či periodického tisku.

a podniků, Škola a brannost, *Co musí každý vědět o protiletecké ochraně, Přípraven k civilní obraně, Požární ochrana a civilní obrana* či *Svépomoc v systému civilní obrany*.

Studie se člení do šesti kapitol, které tvoří tři chronologicky členěné bloky. Vždy dvě kapitoly se vztahují k jednomu časovému období, přičemž první zasazuje výklad do širších souvislostí vývoje civilní ochrany, druhá se již týká přímo školství. Základními mezníky přitom jsou roky 1935–1938, 1939–1945 a 1945–1989.

Civilní ochrana,⁵ jak ji známe dnes, prošla v průběhu 20. století několika etapami, kdy se měnil nejen její název, ale i potřeby, které byly definovány politickým vývojem dané doby.

Geneze civilní ochrany ve smyslu pasivní ochrany obyvatelstva⁶ ovšem nebyla ničím novým, jež by nebylo v myšlení národa již zakotveno. Setkáváme se zde tak před uzákoněním s působností organizací polovojenských, tělovýchovných, hasičstvem či Československým červeným křížem, jež myšlenky ochrany obyvatelstva prohlubovaly. Dalším činitelem byla samotná armáda zabezpečující aktivní ochranu obyvatelstva a svým působením vytvářející a posilující v celém národě myšlenku brannosti. Již počátkem 30. let se tak ve spojitosti s nástupem Adolfa Hitlera k moci, a rozsáhlým zbrojením nacistického Německa, setkáváme s opatřeními na ochranu obyvatelstva proti leteckým útokům.

Ochrana obyvatelstva byla prvně normativně definována zákonem č. 82/1935 Sb., *o ochraně a obraně proti leteckým útokům* ze dne 11. dubna 1935,⁷ kdy vznikl systém civilní protiletecké ochrany (CPO).⁸ Zákon byl neodmyslitelně také spjat s brannou výchovou národa, kdy byl tento požadavek poprvé oficiálně implementován teprve v zákoně č. 184/1937 Sb., *o branné výchově* ze dne 1. července 1937.⁹ Oba zákony byly v průběhu doby několikrát nahrazovány a měněny, avšak jejich poslání, tedy ochrana obyvatelstva a jeho příprava na možný válečný konflikt, zůstalo neměnné. Podpis Mni-

chovské dohody spolu s odstoupením Sudet znamenal i změnu pro stávající systém. V Sudetské župě přešel pod německý Luftschutz (LS), na území protektorátu Čechy a Morava byl však definitivně převeden pod Luftschutz až roku 1941. V této spojitosti hovoříme o protiletecké ochraně (PO), ačkoliv v německém jazyce bylo používáno pojmu Luftschutz. I když jsou poválečná léta spjata s likvidací PO, již rok 1951 je spojen se vznikem civilní obrany (CO), která směřovala k ochranným opatřením obyvatelstva proti účinkům zbraní hromadného ničení, které byly v rámci masového zbrojení v období studené války největší hrozbou.¹⁰ Ve spojení s uvolňováním mezinárodního napětí v 70. letech se prosazovaly tendence, které požadovaly možnost využít organizovanou ochranu obyvatelstva v míru pro účely likvidace následků přírodních nebo antropogenních katastrof, jakými jsou například katastrofy spojené s výpadky infrastruktury, průmyslové či dopravní. S mezinárodněpolitickou změnou a pádem východního bloku byla ochrana obyvatelstva transformována z organizované přípravy na ozbrojený konflikt (civilní obrana) směrem k ochraně proti katastrofám a nouzovým situacím.¹¹

Civilní protiletecká ochrana a její organizace v letech 1935–1938¹²

Za vznikem civilní protiletecké ochrany v československém státě stály obavy z toho, jakým způsobem by měli být občané chráněni v případě nadcházejícího válečného konfliktu,¹³ a to proti útokům nepřátelského letectva na civilní cíle.

První kroky ke vzniku civilní protiletecké ochrany v Československu datujeme do roku 1929,¹⁴ kdy bylo založeno Ústředí obrany obyvatelstva, které se zabývalo studiem možností protiletecké ochrany obyvatelstva a přípravou její organizace.¹⁵ Ústředí působilo na základě dobrovolnosti prostřednictvím místních výborů obrany obyvatelstva za oficiální podpory ústředních úřadů a aktivní spoluúčasti organizací, které měly ve svém programu prvky brannosti.¹⁶ Následujícího roku vznikla organizace Ochrana obyvatelstva proti leteckým útokům,¹⁷ která byla následně výnosem Nejvyšší rady obrany státu

5 Civilní ochrana je souhrn činností a postupů věcně příslušných orgánů a dalších zainteresovaných orgánů, organizací, složek a obyvatelstva, prováděných s cílem minimalizace negativních dopadů možných mimořádných událostí a krizových situací na zdraví a životy lidí a jejich životní podmínky. Civilní ochrana se stává za válečného stavu součástí systému obrany státu a zabezpečuje výkon humanitárních úkolů uvedených v čl. 61 Dodatkového protokolu k Ženevským úmluvám o ochraně obětí mezinárodních ozbrojených konfliktů ze dne 12. srpna 1949, přijatého v Ženevě dne 8. června 1977. Ministerstvo vnitra České republiky, *Civilní ochrana* [online]. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/clanek/civilni-ochrana.aspx> [cit. 7. 9. 2019]. Viz zákon č. 239/2000 Sb., o integrovaném záchranném systému, který v § 2, písm. e.) uvádí „ochranou obyvatelstva je plnění úkolů civilní ochrany, zejména varování, evakuace, ukrytí a nouzové přežití obyvatelstva a další opatření k zabezpečení ochrany jeho života, zdraví a majetku“. Josef JANOŠEC, *Ochrana obyvatelstva je náš cíl*, in: Jiří ŠTĚTINA (ed.), *Zdravotnictví a integrovaný záchranný systém při hromadných neštěstích a katastrofách*, Praha 2014, s. 35.

6 Pod pojmem pasivní ochrany obyvatelstva rozumíme ochranu individuální, kolektivní a svépomoc. Ve spojitosti s civilní protileteckou ochranou (CPO) se hovoří o svépomoci obyvatelstva, respektive svépomocné službě obyvatelstva, jejímž cílem bylo odstranění účinků leteckých útoků svými vlastními silami. Dále se v civilní obraně (CO) setkáváme se skupinami svépomoci, které měly tentýž úkol jako u CPO.

7 Právní systém Beck-online, *Zákon o ochraně a obraně proti leteckým útokům* [online]. Dostupné z: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm2v6obsfuya> [cit. 15. 9. 2019].

8 Panovaly obavy z masového nasazení bombardovacího letectva, které by mimo tříštivých a zápalných pum použilo i pum plynových, což by vedlo k rozpoutání chemicko-letecké války. Karel PAUL, *CPO. Základy, školení, organizace, současný stav - 1. díl*, Praha 1937, s. 19.

9 Právní systém Beck-online, *Zákon o branné výchově* [online]. Dostupné z: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm3v6mjyqgwa> [cit. 15. 9. 2019].

10 ÚV Svazarmu [Ústřední výbor Svazu pro spolupráci s armádou], *Jaderné zbraně, ochrana obyvatelstva a národního hospodářství proti jejich ničivým účinkům - 1. díl*, Praha 1988, s. 10.

11 J. JANOŠEC, *Ochrana*, in: J. ŠTĚTINA (ed.), *Zdravotnictví*, s. 35.

12 Blíže k problematice CPO: Vít NĚMEC, *Civilní protiletecká ochrana v letech 1929–1938*, konferenční příspěvek v připravovaném sborníku z mezinárodní vědecké konference OZBROJENÉ SÍLY A ČESKOSLOVENSKÝ STÁT, Fakulta vojenského leadershipu, Katedra vojenského umění, Univerzita obrany v Brně, datum konání 18. – 19. 6. 2019.

13 Ani Briand-Kellogův pakt, dohoda zákazu války s výjimkou války obranné, podepsán 27. 8. 1928 v Paříži, přijatý více jak 60 signatáři, nezmiřil obavy států z možného nadcházejícího vojenského konfliktu. Jiří SOVADINA, *Moderní-Dějiny.cz, Briand-Kellogův pakt* [online]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/briand-kelloguv-pakt-27-8-1928/> [cit. 17. 9. 2019].

14 Pro srovnání, v Německu byla již v roce 1927 založena Německá protiletecká ochrana (Deutscher Luftschutz). Martin VESELÝ, *Sudetská župa jako protiletecký kryt Říše? (1939–1945)*, Ústí nad Labem 2011, s. 25.

15 Ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi, došlo k prvním podobným opatřením dříve než v Československu. Například v Polsku tomu bylo již v roce 1922, Francii 1923, Anglii 1925. CHEAURÉ, *Otázka vzdušné a protiplynové obrany*, Česká Radiměř 1935, s. 18–24.

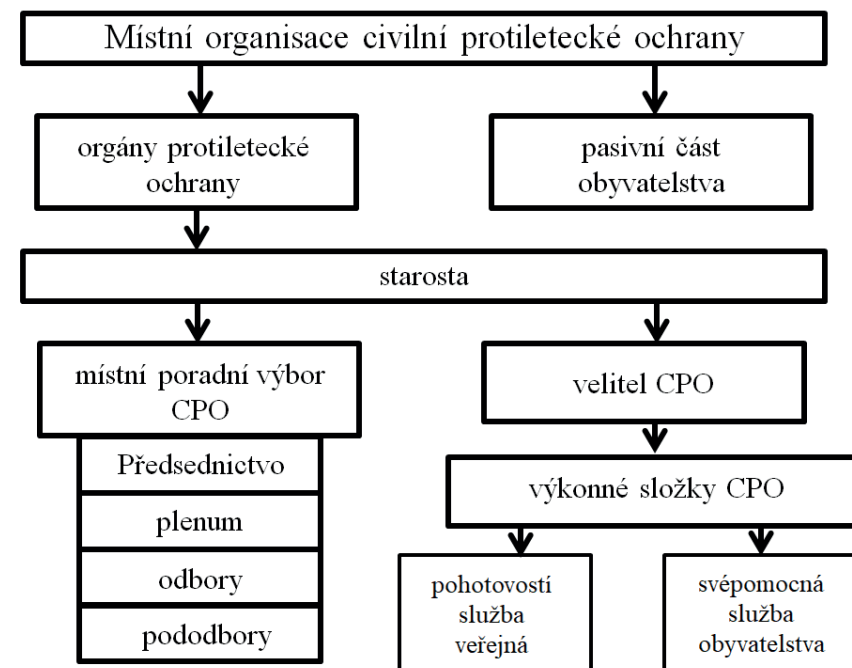
16 Mezi takové organizace patřily spolky tělovýchovné (Tělocvičné jednoty, Dělnické tělocvičné jednoty, Tělocvičné jednoty čsl. Orla), Československý červený kříž, hasičstvo či skautské organizace. Viz: J. KAPRAS – J. MALYPETR – F. SOUKUP (edd.), *Armáda*, s. 502–513.

17 Otakar J. MIKA – Pavel ZAHRADNÍČEK – Miloš ZEMAN (edd.), *Ochrana obyvatelstva: malé kompendium ochrany obyvatelstva*, Jihlava 2012, s. 6. Dostupné z: <https://www.securitymagazin.cz/dnld/Ochrana->

převědena do kompetence ministerstva vnitra, kdy bylo zapotřebí, aby vůdčí úlohu nad touto problematikou převzal sám stát.¹⁸ Vzorem pro výstavbu pasivní obrany v Československu se tak stal systém budovaný ve Francii, realizovaný na základě instrukce vydané v listopadu roku 1931 francouzským premiérem Pierrem Etiennem Lavalem.¹⁹

Narůstající obavy z neustále silícího nacistického Německa vedly k přijetí již zmíněného zákona ze dne 11. dubna 1935²⁰ a vládního nařízení č. 199/1935 Sb., *jímž se vydávají některé předpisy o pořizování plynových masek a o některých povinnostech obcí podle zákona o ochraně a obraně proti leteckým útokům* ze dne 18. října 1935,²¹ čímž byl zjednan právní podklad ke vzniku civilní protiletecké ochrany (CPO).²² Přijatý zákon definoval pojmy obrana a ochrana, jež je zapotřebí odlišit. Organizace protiletecké obrany obsahovala totiž opatření aktivní a pasivní.²³

Aktivní obrana byla bojovou akcí, jejíž příprava a provádění byla v gesci ministerstva národní obrany. Jejím účelem bylo nepřátelská letadla nejen ničit, ale také jim zabránit v náletu a zasáhnutí pozemních cílů na státním území. Vojenská obrana byla rozdělena na aktivní a pasivní obranu proti letadlům (OPL).²⁴ Aktivní obrana nezaručovala dokonalou ochranu obyvatelstva, přičemž nebylo možno eliminovat veškeré útočící letectvo. Úkolem civilní protiletecké ochrany²⁵ bylo znesnadnit orientaci a přesné zaměření cílů a dále učinit opatření, aby způsobené škody bombardováním byly co nejmenší a škody jím způsobené rychle napraveny či alespoň zmírněny. V této spojitosti hovoříme o opat-

Obr. č. 1: Schéma místní organizace CPO.

Dle: Karel PAUL, *CPO. Základy, školení, organizace, současný stav - 1. díl. Sfinx, Praha 1937, s. 63. Zdroj: (archiv a sbírka autora).*

řeních všeobecné bezpečnosti, která měla smíšenou povahu civilní a vojenskou, kam řadíme hlásnou službu, jejímž úkolem bylo pozorovat a hlásit nálet nepřátelských letadel. Organizace hlásné služby a zajištění spojení bylo v gesci vojenské správy.²⁶

K tomu, aby organizace CPO mohla dobře fungovat, vyžadovala řádné spojení s vojenskou hlásnou službou,²⁷ opatření bezpečnostní a pořádková, zajištění proti účinkům trhacích pum, zajištění proti účinkům pum zápalných, zajištění proti účinkům pum plynových a zabezpečení před ostatními poruchami.²⁸ Toto zabezpečení zajišťovaly všechny ochranné složky, které byly organizovány v místní protiletecké ochraně (města, obce) a závodní protiletecké ochraně (podniky státní, samosprávné a soukromé).²⁹ Její úspěšnost záležela na kázni obyvatelstva; v sestavení plánu civilní protiletecké ochrany

-obyvatelstva-Otakar-Mika-a-kol..pdf.

18 M. VESELÝ, *Sudetská župa*, s. 30.

19 František PAULUS, *Úloha a postavení ochrany obyvatelstva v našich podmínkách*, in: J. ŠTĚTINA (ed.), *Zdravotnictví*, s. 173.

20 Právní systém Beck-online, *Zákon o ochraně a obraně proti leteckým útokům* [online]. Dostupné z: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm2v6obsfuya> [cit. 17. 9. 2019].

21 Právní systém Beck-online, *Vládní nařízení č. 199/1935 Sb., jímž se vydávají některé předpisy o pořizování plynových masek a o některých povinnostech obcí podle zákona o ochraně a obraně proti leteckým útokům* [online]. Dostupné z: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm2v6mjzhewta> [cit. 17. 9. 2019].

22 Dále je nutno zmínit zákon č. 75/1938 Sb. ze dne 8. dubna 1938, jímž se doplnilo ustanovení § 5, odst. 1 *zákon o ochraně a obraně proti leteckým útokům*, který se týkal vybírání dávky na ochranu proti leteckým útokům obcemi. Dále vládní nařízení č. 192/1937 ze dne 9. července 1937, *jímž se mění a doplňuje vládní nařízení ze dne 17. dubna 1935, č. 83 Sb., o živnosti výroby, opravy a prodeje plynových masek a jejich součástek, jakož i o jejich zkoušení, dovozu a vývozu, a jímž se vydávají ustanovení o některých dalších předmětech a zařízeních sloužících k ochraně proti leteckým útokům*. Aleš ZPĚVÁK (ed.), *Ochrana obyvatelstva v republikovém měřítku*, Praha 2014, s. 10–11.

23 Organizace protiletecké obrany doplňovala organizaci, jež měla za úkol bránit hranice proti útokům pozemním, a tvořila tak zvláštní část všeobecné organizace národa v době válečné. Organizace civilní protiletecké ochrany (CPO) v obci, *Směrnice č. 1, Praha 1935, s. 4.*

24 Prvky aktivní OPL bylo stíhací letectvo, dělostřelectvo proti letadlům a kulometry proti letadlům. Během noci měly být použity světlomety proti letadlům, kterým pomáhaly speciální naslouchací přístroje, které vyhledávaly a zaměřovaly nepřátelské letectvo a umožňovaly tak i nasazení nočních stíhacích letounů. Aktivní prvky byly doplněny početnějšími prostředky pasivní OPL, které měly za úkol znesnadnit či znemožnit letectvu útočit. Pasivní OPL byla organizována nejen armádou, ale i společně s obyvatelstvem, tzn. smíšená pasivní OPL. Prostředky výhradně vojenské povahy byly ochranné balony či balonové uzávěry, hlásná služba a orientační služba. Prostředky povahy vojenské i civilní byly poplachová služba a pozorování, přičemž sem dále řadíme zastírání a klamání, které nepřátelskému letectvu bránilo v pozorování a orientaci. *Rukověť branné výchovy. Rukověť branné výchovy, vyšší stupeň*, Praha 1936, s. 167–184.

25 Myšleno pasivní OPL civilní, tzn. ochrany.

26 *Organizace, Směrnice č. 1, s. 4–5.*

27 Hlásná služba uváděla v činnost protileteckou obranu i ochranu pomocí radiotelegrafního spojení, telefonů, telegrafů, sítě, poplachových signálů, oddílů služby poplachové, zpravodajské a spojovací. K. PAUL, *CPO. Základy*, s. 61.

28 Patřilo zde zajištění nerušeného zásobování obyvatelstva, evakuace, služba odborná, zatemňovací, maskování aj. Tamtéž, s. 62.

29 Tamtéž, s. 62.

přízpusobeného místním poměrům; praktickém provedení ochrany jednotlivců³⁰ i celku;³¹ ochrany majetku i zajištění činnosti obyvatelstva.³²

Civilní protiletecká ochrana byla povahou civilní, a tudíž ji připravovaly a prováděly úřady civilní: ministerstvo vnitra v dohodě s ostatními ministerstvy v měřítku celostátním; okresní hejtmani a předsedové magistrátů v politických okresech a ve statutárních městech; starostové po dohodě s místním poradním výborem CPO v ostatních městech a obcích; provozovatelé (udržovatelé a ředitelé) se závodními poradními výbory závodní protiletecké ochrany (ZPO) v závodech a podnicích průmyslových. Protileteckou ochranu podniků státních, vojenských a zemských prováděly úřady těmto podnikům nadřazené. Členové místních poradních výborů CPO byli voleni z řad občanů příslušných měst a obcí. Zákon a vládní nařízení určovala, které obce byly povinny sbory ustavit. Členové závodních výborů protiletecké ochrany průmyslových podniků byli voleni z řad zaměstnanců daných podniků a pracovali v otázkách závodní ochrany jako poradní orgán příslušného velitele ZPO.³³

Místní organizace CPO se dělila na dvě hlavní skupiny a to orgány protiletecké ochrany (pracovní složka) a pasívní část obyvatelstva (za ochrany pracovní složky přečkávaly letecké útoky). Orgány protiletecké ochrany byly starosta obce (osobně zodpovědný jako představitel výkonné moci obce za řádné provedení všech úkolů CPO uložených zákonem), místní poradní výbor pro protileteckou ochranu (byl-li v obci podle zákona poradní sbor zřízen, a jemuž starosta předsedal, bylo jeho úkolem soustředit ke společné práci na ochranu proti leteckým útokům všechny vhodné místní složky), velitel místní protiletecké ochrany (ustanovoval ho starosta v souhlasu s nadřízeným politickým úřadem; velitel dbal na provedení úkolů CPO, které nemohl ve velkých městech vykonávat sám starosta, celkovou odpovědnost však vždy nesl starosta) a výkonné složky protiletecké ochrany skládající se z veřejných pohotovostních služeb a ze svépomocné služby obyvatelstva.³⁴

Služby protiletecké ochrany se dělily do čtyř skupin a to státní hlásné služby a služby v poplachových ústřednách; výkonné služby, které se dále dělily na pohotovostní službu veřejnou a svépomocnou službu obyvatelstva; výkonné služby ZPO průmyslových závodů a podniků soukromých a podniků komunálních³⁵ a výkonné služby podniků vojenských, státních a zemských,³⁶ kterými byly vojenská protiletecká ochrana, železniční protiletecká ochrana, poštovní protiletecká ochrana či školní protiletecká ochrana.³⁷

Státní hlásná služba, skládající se z hlásek a stanic hlásné služby (útvary vojenské), byla nejvýznamnějším prvkem organizace, jelikož uváděla v činnost všechny ostatní služby prostřednictvím poplachových ústředí (civilní orgány). Hlídky státní hlásné služby pátraly po nepřátelských letadlech, pozorovaly jejich pohyby, směr a rychlost letu, zjišťovaly jejich počet a podávaly zprávy stanicím hlásné služby, které je zpracovávaly a odevzdávaly poplachovým ústřednám, odkud byly předávány příslušným útvarům. Poplachové ústředny byly s příslušnými stanicemi hlásné služby a sousedními poplachovými ústřednami spojeny telefonicky. Poplachová ústředna informovala telefonicky místního velitele protiletecké ochrany CPO v dané lokalitě a ten vydával rozkaz poplach či konec poplachu automaticky sirénami.³⁸

Výkonné služby byly složkami organizace CPO, jejichž úkolem bylo působit ve směru ochrany civilního obyvatelstva před účinky leteckých útoků, kdy se dělily na dvě skupiny: pohotovostní službu veřejnou a svépomocnou službu obyvatelstva.³⁹ Do pohotovostní služby veřejné patřila služba bezpečnostní a pořádková, poplachová, požární, asanační, samaritská, spojovací a zpravodajská, zastírací a služba technická. Svépomocná služba obyvatelstva byla organizována na stejném základě jako pohotovostní veřejná služba, avšak okruhem její působnosti byly buď jednotlivé domy (domovní hlídky) nebo skupiny domů (domovní družstva). Výkonné služby podniků vojenských, státních a zemských byly upraveny podle předpisů jim nadřízených úřadů. Předpisy byly sestaveny podle typu podniků a byly zároveň důvěrného rázu.⁴⁰

Školní protiletecká ochrana a její organizace v letech 1935–1938

Před samotnou analýzou školní protiletecké ochrany (ŠPO) a její organizace, je nezbytné zmínit instituci, která stála v Československu za vzděláním veškerých složek CPO a byla taktéž zprostředkovatelem znalostí pro školní pedagogy, kteří je dále předávali svým žákům. Pedagogové samotní byli činní ve službách školní protiletecké ochrany.

Touto institucí byla První škola protiletecké ochrany v Olomouci-Lutíně, zřízená výnosem zemského úřadu v Brně č. j. 48.445/V-11 ze dne 20. listopadu 1936 při firmě Chema a.s.⁴¹ Nacházelo se zde výcvikové středisko firmy Chema-Lutína a zároveň také sídlil Lékařský pracovní sbor. Tento sbor sestavoval a schvaloval prostředky ochrany obyvatelstva⁴² a jeho členové byly taktéž lektory odborných kurzů. Sbor dále redigoval

30 Ochranou jednotlivců byla míněna ochrana proti účinkům bojových látek a to buď protiplynovými maskami, dýchacími přístroji anebo protiplynovými obleky. Tamtéž, s. 93.

31 Ochrana celku neboli kolektivní ochrana byla poskytována protileteckými úkryty anebo asanací, tj. vyčištěním od chemických bojových látek. V rámci ochranných opatření bylo možné provést i evakuaci obyvatelstva. Tamtéž, s. 131–132.

32 Tamtéž, s. 61–62.

33 Organizaci ZPO nebude v této studii věnováno větší pozornosti, neboť je pro analýzu ŠPO bezpředmětná. Viz K. PAUL, *CPO. Základy*, s. 62–64.

34 K. PAUL, *CPO. Základy*, s. 64–65.

35 ZPO není dále v práci reflektována. Závody a podniky byly povinny si zřídit vlastní protileteckou ochranu. Tamtéž, s. 67.

36 Byly upraveny podle předpisů jim nadřízených úřadů. Předpisy byly důvěrného rázu a sestaveny podle typu podniků. Tamtéž, s. 77.

37 Tamtéž, s. 67.

38 Tamtéž, s. 67–68.

39 Tamtéž, s. 68.

40 K. PAUL, *CPO. Základy*, s. 77.

41 Jednalo se o moderní výrobní závod se zaměřením na výzkum, výrobu a prodej prostředků na ochranu proti bojovým plynům a prostředků protiletecké ochrany. Výroba se specializovala na plynové masky, filtrační zařízení a dýchací filtry do plynových masek čímž značně pokrývala potřeby individuální i kolektivní ochrany obyvatelstva. Ve firmě se vyráběly i služební odznaky pro služby CPO. Byly to odznaky pro velitele vrchních velitelství CPO, které byly osmicípé s typickými znaky služeb: hlásné, pořádkové, spojovací, zastírací, požární, zdravotní, asanační, dopravní, technické a pro vrchní velitele CPO. Pro obvodové velitele jmenovaných služeb šlo dostat odznaky kulaté se stejnými označeními. Počítalo se také s odznaky pro členy výkonných složek CPO, které byly upraveny k nošení na pružině přes paži. *Zájem o služební odznaky*, TŠPO. Tisková služba protiletecké ochrany, č. 26. 8. 1937, s. 202–203.

42 Výroba se také specializovala na dětské protiplynové masky. Těmito byly například fyziologické dětské masky LPS. Informační leták *Fyziologická dětská maska LPS*, CHEMA akc. spol. Olomouc-Lutín – Praha II. Na Poříčí 25. (archiv autora).

specializované příručky pro výcvik CPO,⁴³ které vycházely v Nakladatelství První školy protiletecké ochrany v Lutíně. Úkolem školy bylo vzdělávat odborný personál a laiky (civilní obyvatelstvo) teoreticky a prakticky v protiletecké ochraně, přičemž zde probíhaly pravidelné kurzy různého druhu. Jednalo se např. o odborné teoretické kurzy a praktická cvičení pro občanstvo (kurzy obecné), velitele a poradce CPO, velitele ZPO (závodní protiletecké ochrany) v průmyslu, velitele a členy služeb: hlásné, poplachové, pořádkové a bezpečnostní, požární, asanační, samaritské, ošetřovatelky a dobrovolné sestry (součinnost s hasičskými organizacemi a ČSČK) pro odborný personál (lékařský, technický).⁴⁴

Organizace školní protiletecké ochrany byla připravována v rámci dohody ministerstva vnitra s ministerstvem národní obrany a ministerstvem školství a národní osvěty (MŠANO), přičemž spadala do čtvrté organizační skupiny. Protiletecká ochrana škol se utvářela dle zvláštních pokynů MŠANO a byla tak budována v rámci ochrany obce úplně samostatně. Ústavy měly zásadně své velitele protiletecké ochrany i své výkonné složky, které byly totožné jako u CPO s tím, že byly upraveny podle předpisů vydaných ministerstvem školství a národní osvěty, které byly důvěrného rázu. Jejich personál i jejich provozní zařízení bylo zajištěno vlastními ochrannými opatřeními. Protiletecká ochrana obce jim byla v čas potřeby povinná přispět k pomoci. Školní protiletecká ochrana pak byla rovněž povinná poskytnout podle možnosti pomoc obci.⁴⁵

Je nutné doplnit, že v případě války se počítalo s tím, že budou školy ve městě sloužit vojenským účelům či účelům místní CPO pro samaritskou službu, k umístění veřejných výkonných složek či jiných⁴⁶ a nebude se v nich tudíž vyučovat. V tomto případě se zde ŠPO nepřipravovala a příprava byla provedena těmi složkami, které měly v budově školy působit. Určující bylo také umístění samotné školní budovy v zástavbě, z čehož vyplývalo i ohrožení daného objektu.⁴⁷

Vyučovat se mělo pouze ve školách málo ohrožených nebezpečím leteckých úkolů. Takové školy měly být již v míru stanoveny a označeny. Školní mládež měla být z ohrožených míst přemístěna (evakuována) do bezpečí. O tomto přesunu měli být jejich rodiče informováni s tím, že děti budou lépe chráněny nežli ve městě, kterým hrozilo bombardování.⁴⁸ Učitelé ze škol, na kterých bylo zastaveno vyučování, měli pak mládež vyučovat na místech, kde byli v bezpečí. Druhá část učitelstva pak měla zůstat ve městech pro vyučování žactva, které nebylo přemístěno.⁴⁹ Problém nastával ve spojitosti s tím, že část učitelstva by musela nastoupit vojenskou službu a tudíž počet učitelů nemohl stačit na normální mírové vyučování. Výuka se tak měla střídavě upravit tak, že část žáků měla být vyučována dopoledne a část odpoledne, nebo v různé dny. V případě evakuované

školní mládeže měla výuka probíhat ve spolkových místnostech, ozdravovnách, skautských táborech či jiných bezpečných místech. Ve spojitosti s tím bylo zapotřebí zajistit zdravotní péči a eliminovat případné rozšíření nakažlivých nemocí. Taková opatření měla být prováděna již v míru stejně tak jako i řešení dopravní otázky spojené s evakuací.⁵⁰

Každá školní budova byla v systému místní CPO samostatným objektem s vlastní organizací protiletecké ochrany.⁵¹ Důležitou zásadou byla organizace jednotného velení, přičemž měla být zachována decentralizace jejího výkonu.⁵² Velitel ŠPO byl určován ředitelem školy a ochranu školy obstarávala svépomocná služba, respektive členové učitelského sboru a pomocný personál, kdy bylo nutno dbát na místní poměry a druh školy. Velitel připravoval organizaci svépomocné služby, rozděloval jednotlivé služby, připravoval podrobný plán protiletecké ochrany budovy a vypracovával směrnice pro případ jejího požáru či vyklizení. Před samotným plánováním se musel seznámit se situací budovy, jejím stavem a měl znát stav žactva a jeho stáří, přičemž jej dle jeho počtu a stáří mohl využít k úkonům svépomocné služby. Specifika školní protiletecké ochrany tkvěla v práci s dětmi, kdy zejména žáci obecných škol mohli snáze propadnout panice.⁵³ U starších studentů na školách měšťánských, středních, odborných a vysokých se počítalo s jejich zapojením do ŠPO, kdy si mohli pomoci již sami (ochrana jednotlivců).⁵⁴ Nejdůležitějším úkolem velitele bylo však využití způsobu oznámení leteckého poplachu v budově a spojení s orgány veřejné poplachové služby CPO v obci.⁵⁵

Školy měly vlastní poplachovou službu, kdy vyhlášení poplachu bylo dáno specifiky daného objektu školy. K vyhlášení poplachu mohlo být využito dvou možností, kdy záleželo na místních poměrech a rázu školy. První možností bylo vyhlášení zvukovými signály a druhou uvědomění učitele, který by žactvo dovedl do bezpečí. V tomto případě mělo uvědomění proběhnout nenápadným způsobem, aby u žactva nedošlo k vypuknutí paniky. Druhá možnost byla doporučována zejména u žactva obecných škol.⁵⁶ Na poplachovou službu navazovala svépomocná dozorcí služba, která zajišťovala, aby byla během leteckého poplachu budova uzavřena a nedošlo k samovolnému opouštění školy žáky. V případě vyhlášení leteckého poplachu se mělo žactvo odebrat za dozoru vyučujícího do úkrytu,⁵⁷ přičemž měl pedagog za třídu zodpovědnost.⁵⁸ Mezi ostatní složky svépomocné

43 Příručky pro výcvik CPO se sestavovaly zejména z přednášek, které byly školou prováděny.

44 Lékařský Pracovní sbor První školy protiletecké ochrany v Lutíně, *Příručky pro výcvik CPO. Plynová maska, svazek č. 1.*, Olomouc 1938.

45 Ministerstvo vnitra, *Poučení o leteckém nebezpečí a ochraně proti němu*, Praha 1937, s. 28.

46 Jan ZELINGER, *Protiletecká ochrana obyvatelstva a podniků*, Praha 1937, s. 81–82.

47 J. ZELINGER, *Protiletecká ochrana*, s. 82.

48 Autor klíčového pramene ke studiu CPO, trojsvazkového díla *CPO z let 1937 a 1938*, Ing. Dr. Karel Paul, který byl představeným kanceláře CPO hl. města Prahy, se k potřebě ochrany dětí, respektive i školní mládeže, vyjádřil následovně: „V dětech je budoucnost národa a zachování této národní složky je nutno obětovat i to, že se tímto zákrokem rozdělí rodina.“ K. PAUL, *CPO. Základy*, s. 229.

49 Zde měli být učitelé se žactvem chráněni nejen individuálně, ale i kolektivní ochranou, respektive úkryty. Výuka měla být prováděna v úkrytech.

50 K. PAUL, *CPO. Základy*, s. 230–233.

51 J. ZELINGER, *Protiletecká ochrana*, s. 84.

52 Tamtéž, s. 87.

53 Mladší ročníky měly být vyučovány před polednem a starší odpoledne, a to z důvodu, aby ve škole nebylo účastných příliš mnoho osob a bylo možno snáze zorganizovat hromadnou ochranu a udržet tak pořádek a klid ve škole. Tamtéž, s. 84.

54 Tamtéž, s. 82.

55 Tamtéž, s. 84–85.

56 Bylo důležité brát v úvahu využívání zvukových a zvukových signálů pro školní účely, neboť mohlo dojít k nedorozuměním a záměně těchto signálů s poplachovými signály. J. ZELINGER, *Protiletecká ochrana*, s. 85.

57 Fišer a Hadrava zařadili školní budovy do druhé ze čtyř tříd ohrožení, kdy v této spojitosti vyžadovaly speciální velmi rozsáhlá a nákladná opatření, v mnoha případech z důvodů finančních těžko dostupných. Z tohoto důvodu bylo nutno se i u těchto objektů spokojit jen s těmi nejnужnějšími opatřeními. Počítalo se tak se středními úkryty proti plynům a troskám a proti plnému zásahu trhacích pum do 200 kg váhy. Stanislav FIŠER – Josef HADRAVA, *Úkryty civilního obyvatelstva proti leteckým útokům*, Praha 1937, s. 8–23.

58 J. ZELINGER, *Protiletecká ochrana*, s. 85–86.

služby ve škole patřila služba požární, samaritská,⁵⁹ plynová a asanační. V případě, když neměl velitel ŠPO pro tyto služby dostatek osob, musel se obrátit o výpomoc na velitele místní CPO, případně předložit odůvodněné požadavky na školské úřady. Zvláštní péče v budovách škol byla také kladena na sály s cenným vědeckým materiálem, jakými byly knihovny, fyzikální i přírodovědecké kabinety a laboratoře. Materiál z těchto prostor měl být ukryt ve zvláštních úkrytech nebo přenesen na chráněná místa.⁶⁰

Cílem pedagogů bylo seznámit a poučit jak školní mládež s problematikou CPO a věcnými důkazy, tak žáky přesvědčit, že jim tato znalost poskytuje největší míru bezpečnosti a jistoty v případě vážného ohrožení. Vzhledem k době bylo žádoucí začít s výchovou v těchto otázkách právě již ve školách. Jak již bylo zmíněno, učitelé byli s problematikou civilní protiletectvé ochrany, respektive školní protiletectvé ochrany, seznamování nejen skrze pokyny ministerstva školství a národní osvěty, ale také na přednáškách, kurzech a cvičení pořádaných První školou protiletectvé ochrany. Žákům na školách měšťanských, středních a odborných bylo podáváno poučení o CPO při vyučování přírodopisu, fyziky, chemie, tělovýchovy a jiných předmětů, stejně tak, jako tomu bylo například v nacistickém Německu. Poučení byla žákům předávána přednáškami či prezentována za použití pokusů⁶¹ tak, aby byl podchycen jejich zájem. Bylo je možno rozdělit do následujících bloků: CPO, její organizace a nutnost provedení, ohrožení republiky; bojové prostředky a bojové látky; ochrana proti bojovým látkám.⁶²

Ve spojitosti s CPO je nezbytné zmínit problematiku branné výchovy ve 30. letech. O potřebě začlenit brannou výchovu do školství ovšem pojednávali pedagogičtí specialisté již počátkem 30. let. Byli jimi například František A. Soukup, který o této problematice v pedagogicko-didaktických studiích pojednával již roku 1932,⁶³ či Josef B. Dolenský v roce 1934.⁶⁴ Profesor Soukup se vyjádřil v předmluvě k I. vydání své knihy následovně: „*Obrana státu a jeho svobody nespočívá dnes jen na armádě, nýbrž na všech občanech vůbec.*“ Dále užíval pojmu „*odolný, branný národ*“, kterého mělo být dosaženo školní výukou.⁶⁵ Branná výchova jím tedy byla chápána jako dovršení, naplnění výchovy. Výukou by tak bylo docíleno tělesně a morálně odolné mládeže, odhodlané k nejtěžším obětem pro republiku a její svobodu.⁶⁶ K uzákonění ovšem nedošlo i přesto, že výchova k brannosti byla zavedena na středních školách a učitelských ústavech v rámci osnov občanské výchovy již výnosem MŠANO ze dne 1. února 1934, číslo 141.026/33-II. Vý-

nosem byly dále určeny směrnice branné výchovy.⁶⁷ Uzákonění této problematiky přišlo se značným zpožděním,⁶⁸ a to až s přijetím zákona č. 184/1937 Sb., *o branné výchově*⁶⁹ ze dne 1. září 1937, v němž protiletectvá ochrana tvořila podstatnou část.⁷⁰

Zákon č. 184/1937 Sb. tedy definitivně zavedl brannou výchovu,⁷¹ která rozšířila veřejnou péči o výchovu a vzdělání. Účelem branné výchovy bylo pěstovat v obyvatelstvu Československé republiky podle věku a vzdělání mravní vlastnosti, tělesnou zdatnost, znalosti a dovednosti, kterých bylo třeba k obraně státu. Branná výchova žactva a studujících veřejných škol všech druhů a stupňů se obstarávala na školách, je zde ovšem nutno doplnit, že i mimo školy ve spolcích či organizacích tělovýchovných nebo hasičstva aj. Věci branné výchovy na školách patřily podle druhu školy do působnosti Ministerstva školství a národní osvěty, Ministerstva zemědělství, Ministerstva národní obrany, Ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy a Ministerstva vnitra.

O branné výchově na školách⁷² pojednávala Hlava II., zmíněného zákona. Branná výchova byla pro žactvo a studující veřejných škol všech druhů a stupňů povinná v rozsahu branné průpravy mravní, naukové a tělesné⁷³ ode dne, kdy počínala jejich povinnost ke školní docházce.⁷⁴ Dále výcvik v pomocných a ochranných službách, zejména také výcvik v úkolech CPO od 1. září roku, v němž žák dovršil 14. rok věku či branný výcvik od 1. září roku, v němž žák dovršil 17. rok věku, vyjímajíc dívky, které brannému výcviku nepodléhaly.⁷⁵

Nejvýznamnějším předmětem byla tělovýchova, kdy se stalo tělesné zdraví podmínkou brannosti národa a tudíž jejím nejvýznamnějším úkolem.⁷⁶ Osnovy branné výchovy dále značně rozšířily rozsah občanské nauky a výchovy, ale i jiných vyučovaných předmětů, kdy do ní vložily požadavek znalostí armády, ale i výklad o CPO a obrany obyvatel-

59 Zde se počítalo s tím, že opatření první pomoci měly obstarávat učitelky a starší studentky. Počet samaritských hlídek a jejich síla se řídila velikostí a obsazeností objektu školy. Tamtéž, s. 88.

60 Tamtéž, s. 87–88.

61 Paul uvádí Ve své knize *CPO. Služby CPO a jejich výcvik, problémy CPO* - 3. díl, viz kapitola IX., s. 237–248, velké množství pokusů, kterými bylo možné žákům demonstrovat problematiku CPO a podnit tak v nich všeobecný zájem o CPO.

62 Karel PAUL, *CPO. Služba požární, asanační, samaritská - 2. díl*, Praha 1937, s. 237–238.

63 První vydání knihy vyšlo pod názvem *Školní výchovou k brannosti* a II. přepracované vydání poté vyšlo až roku 1938 pod názvem *Škola a brannost*. Viz František SOUKUP, *Škola a brannost*, Praha 1938, s. 13.

64 Branná výchova byla dělena na tělesnou, mravní a naukovou a vojensko-technickou. Škola měla dát budoucímu branci takový základ, aby byl jeho budoucí vojensko-technický výcvik usnadněn. Dále viz edice *Osnovy a praxe pro pedagogy, svazek 23 - Branná výchova a škola*. Josef DOLENSKÝ, *Branná výchova a škola*, Praha 1934, s. 3–6.

65 F. SOUKUP, *Škola*, s. 11.

66 Tamtéž, s. 13–14.

67 J. DOLENSKÝ, *Branná výchova*, s. 11–12.

68 To bylo dáno zejména značným pacifistickým smýšlením v podmínkách nově vzniknuvší republiky a dále nelibostí, aby se školy jakkoliv účastnily na předvojenské výchově. F. SOUKUP, *Škola*, s. 11.

69 Více viz Právní systém Beck-online, *Zákon o branné výchově*. Zákon byl zrušen až zákonem 92/1951 Sb., *o branné výchově* ze dne 2. listopadu 1951. Právní systém Beck-online, *Zákon o branné výchově* [online]. Dostupné z: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgyuv6ojsfuyq&rowIndex=0> [cit. 9. 10. 2019].

70 K. PAUL, *CPO. Služba*, s. 5.

71 O potřebě brannosti psal již v roce 1871 Miroslav Tyrš, a to v úvodním článku měsíčníku Sokol s názvem „*Náš úkol, směr a cíl.*“ Rudolf PROCHÁZKA, *Spolky tělovýchovné*, in: J. KAPRAS – J. MALYPETR – F. SOUKUP (edd.), *Armáda a národ*, Praha 1938, s. 503.

72 V rámci uzákonění vznikly výbory brannosti (ústřední, zemské a okresní) a střediska branné výchovy, kde byly pro učitelstvo pořádané kurzy branné výchovy pro učitele. SOKA Plzeň-sever se sídlem v Plasích, fond Okresní úřad Kralovice, 1855–1945 (1948), kart. 97, inv. č. 481

73 Mezi instituce, které tělesnou výchovu k brannosti prováděly, byly po boku škol tělovýchovné spolky a střediska branné výchovy. Na všech školách se zavedla povinná pochodová cvičení, kdy se zejména skauting z hlediska potřeb branné výchovy ukázal pro mládež jako nejlepší průprava mladého člověka a budoucího občana. J. BRYM, *Úkol*, in: B. STÝBLOVÁ – J. LETOV (edd.), *Žena*, Praha 1938, s. 37–38.

74 Branná výchova ve svých základních složkách – mravní a tělesné výchově – směřovala k utváření všestranně zdatného občana, což bylo celým jejím smyslem a cílem. Tamtéž, s. 30.

75 Právní systém Beck-online, *Zákon o branné výchově* [online]. Dostupné z: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgm3v6mjyqgwt> [cit. 9. 10. 2019].

76 F. SOUKUP, *Škola*, s. 277.

stva za války.⁷⁷ Mezipředmětové vztahy byly dále přítomny zejména ve vlastivědě a poté dějepisu, zeměpisu, přírodních naukách či počtech a měřičství.⁷⁸

Pedagogové se s problematikou CPO a branné výchovy mohli více seznámit nejen skrze odbornou literaturu, ale zejména odborné kurzy či pořádané výstavy k problematice CPO, jež navštěvovali se svými žáky. První školou protiletectké ochrany v Olomouci-Lutíně byly pořádány kurzy pro učitelstvo, kdy se jednalo např. o celostátní učitelství kurz na této škole.⁷⁹ Lékařský pracovní sbor v Olomouci-Lutíně ovšem dále pro potřeby učitelstva vypracoval nástěnné obrazy a názorné tabulky protiletectké ochrany; pomůcky pro výcvik s maskou v plynové komoře a terénu; filmy. Zároveň s tím byly pořádány exkurze na výstavy v Olomouci-Lutíně anebo v Praze.⁸⁰ Literaturou ke studiu o CPO bylo například Paulovo trojsvazkové dílo *CPO*.⁸¹ Dále k prohloubení znalostí o této problematice mohli využít zpravodajských týdeníků, velkého množství brožur, příruček, periodik či samotných směrnic. Mezi příručky specializované lze řadit ty, které vydávala První škola protiletectké ochrany a poté všeobecného charakteru jako např. tituly *Jsi připraven? Lidová příručka na ochranu proti leteckým útokům*⁸² či *Poučení o leteckém nebezpečí a ochraně proti němu*.⁸³ Specializovanými periodiky k problematice CPO byly např. *Obrana obyvatelstva* nebo *Tisková služba protiletectké ochrany*. Obrana obyvatelstva pojednávala pravidelně v každém čísle o problematice ŠPO. V literatuře spojené s brannou výchovou jsem se již zmínil o díle Soukupa a Dolenského, avšak dále se jednalo o edici *Rukověti branné výchovy, Rukověť nižšího a Rukověť vyššího stupně* či periodikum *Vojenský svět*, které pojednávalo o CPO, brannosti, ale i jiných problematikách vojenství. Osvětě se aktivně věnoval také československý rozhlas, jehož součástí byl program školského rozhlasu.⁸⁴

Žáci se s danou problematikou mohli seznámit ze stejných pramenů jako pedagogové, avšak mládeži bylo například věnováno i zvláštní vydání periodika *Obrana obyvatelstva mládeži* z června roku 1938 či periodikum *Knižnice československé mládeže - Obrana vlasti* se svazkem č. 7. *O protiletadlové obraně*.⁸⁵ Dále skrze beletrii pojednávající o vojenství a CPO, a to tituly jako *Braňme svou vlast. Poučení o civilní protiletectké obraně*

s obrázky E. Poledníka z edice *Knihovnička mládeže*⁸⁶ či *Jirka, kluk druhé roty*.⁸⁷ Ve spojitosti s brannou výchovou se jednalo o *Příručku branné výchovy (nižší a střední stupeň do 17 let)* a to z edice *Učebné texty pro učně, studenty a dělníky*,⁸⁸ svazek č. 19, které byly zároveň i učebnicemi, nebo i *Kalendář mladých obránců vlasti*.⁸⁹ Školní mládež se dále mohla účastnit celostátní soutěže, Zborovského závodu branné zdatnosti mládeže.⁹⁰ První ročník byl pořádán v roce 1937 u příležitosti 20. výročí bitvy u Zborova, a druhý po roce v Brně. Závod byl rozdělen na závod jednotlivců období od 14-17 let a závod hlídek období 17-20 let.⁹¹

Protiletectká ochrana v letech 1939–1945

Podpis Mnichovské dohody, odstoupení Sudet a následné období druhé republiky předznamenávalo již nevyhnutelnou mezinárodněpolitickou změnu. Území českých zemí tím bylo rozděleno na Říšskou župu Sudety, která byla správním útvarem nacistického Německa na území odstoupených Sudet a na autonomní státní útvar protektorát Čechy a Morava. V důsledku toho se v každé části civilní protiletectká ochrana a její organizace vyvíjela nezávisle.

V sudetské župě se od začátku její existence rozběhly přípravy na glajchšaltaci protiletectké ochrany (Luftschutz) podle vzoru Německé říše. Ty byly završeny nařízením říšského místodržitele z 31. března 1939, kterým přestal platit československý zákon o CPO na sudetoněmeckém území a byl oficiálně zaveden říšský zákon o protiletectké ochraně⁹² (Luftschutzgesetz)⁹³ ze dne 26. června 1935.⁹⁴ Je nutno doplnit, že pro říšské občany platila povinnost, a to v oblasti branné, pracovní a v protiletectké ochraně.⁹⁵ Oproti tomu ve spojitosti s republikovou CPO byl povinností pouze výcvik v úkolech civilní protiletectké ochrany. Samotná organizace Luftschutzu nebyla oproti CPO pouze v gesci jednoho ministerstva, avšak vícero mocenských skupin, kterými byly Říšské ministerstvo letectví, Říšské ministerstvo vnitra, Říšské ministerstvo hospodářství prostřednictvím říšské skupiny Průmysl či NSDAP.⁹⁶ Organizační struktura Luftschutzu byla rozdělena na dvě části. První část, výsostná protiletectká ochrana (hoheitlicher Luftschutz), zahrnovala protiletectkou varovnou službu (Luftschutzwarndienst) a bezpečnostní a pomocnou

77 Tamtéž, s. 237.

78 Tamtéž, s. 335.

79 Kurz byl pořádán ve dnech 19., 20. a 21. listopadu, kdy se počítalo s účastí téměř 1000 učitelů. Měl teoretickou a praktickou část. Učitelstvu byly předvedeny ukázky výcviku a činnosti vzorné obecné školy CPO v Lutíně u Olomouce. *Celostátní učitelství kurs CPO stanoven*, TSPO, 7. 10. 1937, s. 249.

80 Tyto informace hlásá informační leták firmy CHEMA a v textu dále naléhá na čtenáře slovy: „Ve vašem městě nesmí být ani jedna škola, ve které by se žáci neučili zacházet s maskou.“ či „V každé [...] škole [...] Vašeho místa mají být vyvěšeny nástěnné tabulky protiletectké ochrany.“ Informační leták *Zde je osudná mezera ve výchově pro život*, CHEMA akc. spol. Olomouc-Lutín – Praha II. Na Poříčí 25. (archiv autora)

81 Jedná se o knihy: *CPO. Základy, školení, organizace, současný stav - 1. díl*. Sfinx, Praha 1937, *CPO. Služba požární, asanační, samaritánská - 2. díl*. Sfinx, Praha 1937 a *CPO. Služby CPO a jejich výcvik, problémy CPO - 3. díl*. Sfinx, Praha 1938.

82 Rudolf REGENTÍK, *Jsi připraven? Lidová příručka na ochranu proti leteckým útokům*, Jindřichův Hradec 1935.

83 Ministerstvo vnitra, *Poučení o leteckém nebezpečí a ochraně proti němu*, Praha 1937.

84 Více: Tomáš ČERNÝ, *Co znamenají tři písmenka CPO?*[rozhlasový pořad]. Český rozhlas, 2015.

85 Periodikum bylo realizováno a prováděno za pomoci programu výnosu MŠANO ze dne 24. května 1935 ve spolupráci s vojenskými odborníky. Jan ROSENBAUM, *O protiletadlové obraně*, Třeběchovice pod Orebem 1937.

86 Viz. Čeněk CHAROUS, *Braňme svou vlast. Poučení o civilní protiletectké obraně s obrázky E. Poledníka*, Praha 1938.

87 J. S. HANÁK, *Jirka, kluk druhé roty*, Praha 1938.

88 ANDRLÍK – DOBROVOLNÝ (edd.), *Příručka branné výchovy (nižší a střední stupeň do 17 let)*, svazek 19., Praha.

89 MNO, *Kalendář mladých obránců vlasti 1938*, Praha 1938.

90 Soutěžilo se o putovní pohár ministra národní obrany Františka Machníka

91 SOKa Plzeň-sever se sídlem v Plasích, fond Okresní úřad Kralovice, 1855-1945 (1948), kart. 97, inv. č. 481.

92 M. VESELÝ, *Sudetská župa*, s. 32.

93 Tamtéž, s. 26.

94 Viz Říš. zák. I. str. 827. Jaroslav ADLER, *Úhrada nákladů na zařízení protiletectké ochrany podle obecně platných zákonů a cenových nařízení (Zatmění, náradí, protiletectké úkryty)*, Praha 1943.

95 M. VESELÝ, *Sudetská župa*, s. 28.

96 Tamtéž, s. 34.

službu (Sicherheits und Hilfsdienst) I., II. a III. řádu;⁹⁷ od poloviny roku 1942 přeměněnou na protiletckou ochrannou policii (Luftschutzpolizei) a stráž protiletcké ochrany (Luftschutzwarte). Na realizaci těchto služeb se podílela především říšská ministerstva letectví a vnitra. Druhá část, označovaná jako svépomocná ochrana (Selbstschutz), zahrnovala závodní protiletckou ochranu (Werkluftschutz), rozšířenou svépomocnou ochranu (erweiterte Selbstschutz)⁹⁸ a samotnou svépomocnou ochranu. Na systému svépomocné ochrany se zprostředkovaně podílela obě ministerstva, dále říšská skupina Průmysl a v široké míře pověřené skupiny obyvatelstva (úřady, zaměstnanci atp.). Organizací a výcvik měl v různém rozsahu na starost Říšský svaz protiletcké ochrany (RLB).⁹⁹

Geneze protiletcké ochrany v protektorátu Čechy a Morava byla oproti Sudetské župě méně překotná. V protektorátu platil zákon o protiletcké ochraně ze dne 26. června 1935, kdy byli příslušníci protektorátu Čechy a Morava povinni protiletckou ochranou.¹⁰⁰ V německém jazyce bylo užíváno pojmu Luftschutz, avšak v českém jazyce bylo užíváno pojmu PO, neboli protiletcká ochrana.¹⁰¹ K významné změně došlo v roce 1940, kdy veškeré řízení CPO přešlo pod protektorátní policii. V roce 1941 pak byla CPO kompletně převedena pod německý Luftschutz,¹⁰² řízený Reichsanstalt für Luftschutz v gesci Říšského ministerstva letectví. V rámci velitelství protiletcké ochrany v Praze byly později vybudovány Luftschutzcentralstellen Praha, Brno, Plzeň a České Budějovice. Souběžně byla také budována na celém území protektorátu Čechy a Morava síť výstřahy.¹⁰³

Protiletcká ochrana (PO) se dále skládala z následujících složek: varovné služby, jejímž úkolem byla aktivizace Luftschutzu v případě nebezpečí náletu; sborů Luftschutzu, jejichž součástí byly zvláštní oddíly, např. zamlžovací. V poslední řadě poté vlastního Luftschutzu, která se od března roku 1942 dělila podle důležitosti na I., II. a III. řád. Luftschutz I. řádu byla v Praze, Brně, Plzni, Olomouci a Ostravě, přičemž se jednalo o města, ve kterých se nacházely vyšší správní orgány, důležité průmyslovými podniky, vojenská zařízení si významné dopravní infrastruktura.¹⁰⁴ Zde byly složky Luftschutzu vojensky

organizované, uniformované a speciálně vycvičené. V II. řádu byla zařazena okresní česká města a ve III. řádu ostatní obce.¹⁰⁵

V rámci Luftschutzu byla zajišťována výstavba pozorovaten a protiletckých krytů. Ve venkovských oblastech byl ve většině případů velitelem stráže Luftschutzu starosta. Stejně jako u CPO, tak i u PO tvořilo obyvatelstvo jednotlivých domů tzv. svépomoc¹⁰⁶ s úkolem provést takové úpravy, aby v případě leteckého útoku byl zajištěn úkryt v domě, zřízení ochranný zákop, odstraněno haraburdí z půd, bylo provedeno včasné zatemnění oken a zabezpečeny zasklené plochy.¹⁰⁷ Na území Prahy bylo v době války vytvořeno několik družstev, jejichž výcvik prováděly k tomu určené policejní složky. V protektorátu platilo totéž jako v Říši, kdy v objektech s větší koncentrací obyvatel a velkou frekvencí osob, byly zřizovány rozšířené svépomoci. Vedoucí těchto objektů byli za tímto účelem speciálně školeni v Praze a Brně. V rámci Luftschutzu byly zařazeny, tak jako u CPO, další složky jako hasičská, protiplynová a asanační služba. V hlavním městě Praha byl do této služby zařazen celý hasičský sbor, který plnil úlohu hlavní velitelské složky hasičské služby.¹⁰⁸

Další složkou PO byla obnovovací služba, respektive ženijní složka, která odstraňovala nevybuchlé pumy, prováděla vyprošťovací práce zasypaných a prováděla likvidaci stavebních škod. Dále to byla sanitní služba (Luftschutz-Sanitätsdienst), která poskytovala službu zraněným a veterinární službu. K Luftschutzu je nutno zařadit i Technickou nouzovou pomoc (Technische Nothilfe),¹⁰⁹ která byla polovojenskou organizací, do níž byli v rámci totálního nasazení odváděni i mladí lidé z protektorátu.¹¹⁰

Veškeré území protektorátu bylo rozděleno do orientační mapy pro náletové zprávy, kde byly zahrnuty jednotlivé varovné (poplachové) oblasti. Situace výskytu nepřátelský bombardovacích svazů byla ohlašována hlášením náletových zpráv.¹¹¹ V případě nebezpečí náletu byly vyhlášeny čtyři druhy akustických signálů: veřejná protiletcká výstřaha, letecký poplach, předběžné návěští o skončení leteckého poplachu a konec leteckého poplachu.¹¹²

Protiletcká ochrana a školství v letech 1939–1945

Vývoj organizace PO v protektorátu byl determinován polickým vývojem, kdy vládním nařízením č. 105/1939 Sb., *jímž se zpravují účinnosti zákon ze dne 1. července 1937,*

97 Řády byly rozděleny dle svých strategických významů, kdy do okrsků protiletcké ochrany I. řádu patřila velká města a průmyslové oblasti. M. VESELÝ, *Sudetská župa*, s. 44.

98 Jednalo se o další stupeň nad svépomocnou ochranou, kdy tvořila mezičlánek mezi svépomocnou a závodní protiletckou ochranou, přičemž do její sféry spadaly objekty, pro které opatření svépomocné ochrany již nebyla dostačující, ale zároveň nedosahovaly takové důležitosti, aby byly zařazeny do závodní protiletcké ochrany. Právě sem spadaly mimo jiné instituce i kulturní a vzdělávací zařízení - školy. Tamtéž, s. 197.

99 Tamtéž, s. 27.

100 Ke dni 31. srpna 1943 bylo součástí zákona o protiletcké ochraně 12 prováděcích nařízení. Před vypuknutím války bylo význačné sedm prováděcí nařízení ze dne 23. května 1939, *opatření nařadí svépomocné ochrany*; osm prováděcí nařízení ze dne 23. května 1939 a to *nařízení o zatemňování* či deváté ze dne 17. srpna 1939, *pomocná opatření protiletcké ochrany ve stávajících budovách*. S vypuknutím války vešlo v platnost 10. prováděcí nařízení ze dne 1. září 1939, *chování odpovídající protiletcké ochraně při leteckých útocích a cvičení protiletcké ochrany*. J. ADLER, *Úhrada*, s. 20–21.

101 Z počátku bylo využíváno simultánně obou pojmů CPO i PO, poté však již jen PO. V kapitole je užíváno pojmu Luftschutz a PO simultánně z důvodu uplatňované dvojjazyčnosti v protektorátu.

102 F. PAULUS, *Úloha a postavení*, in: J. ŠTĚTINA (ed.), *Zdravotnictví*, s. 173.

103 A. ZPĚVÁK (ed.), *Ochrana*, s. 18.

104 M. VESELÝ, *Sudetská župa*, s. 57.

105 A. ZPĚVÁK (ed.), *Ochrana*, s. 18.

106 Jednotkou svépomocné ochrany bylo družstvo PO tvořené obyvateli domu, případně se více domů sdružilo za spolupůsobení obecního starosty (velitele místní policie), aby bylo možno sestavit hlídku. Velké obytné domy s velkým počtem obyvatel se rozdělily do několika družstev, aby bylo každé družstvo PO schopno odstranit škody na zdraví a na majetku. Družstvo svépomocné ochrany se skládalo nejméně z: vedoucího družstva PO, jeho zástupce, tři členů určených k hašení, jedné sestry (laické pomocnice) a jedné spojky. BOGS, *Co musí každý vědět o protiletcké ochraně*, Praha 1943, s. 15.

107 Blíže k tomu viz BOGS, *Co musí každý vědět o protiletcké ochraně*, Praha 1943.

108 A. ZPĚVÁK (ed.), *Ochrana*, s. 18–19.

109 Ze stavů TeNo byly doplňovány složky protiletcké ochranné policie a stráže (SHD). M. VESELÝ, *Sudetská župa*, s. 26.

110 A. ZPĚVÁK (ed.), *Ochrana*, s. 19.

111 Viz orientační mapa pro náletové zprávy (archiv autora).

112 A. ZPĚVÁK (ed.), *Ochrana*, s. 19.

č. 184 Sb. z. a n., o branné výchově, a předpisy jej provádějící,¹¹³ ze dne 31. března 1939, definitivně pozbyl své účinnosti a branná výchova tak přestala existovat. Další ranou bylo uzavření českých vysokých škol dne 17. listopadu 1939,¹¹⁴ jejichž uzavření trvalo až do konce války. Jednalo se tak o přímý útok na českou kulturu, školství a veškerou inteligenci. Tento krok vedl k deportaci stovek studentů do koncentračního tábora Sachsenhausen a taktéž připravil stovky profesorů a pedagogů o možnost jejich pedagogického působení na mládež.

Dalším faktorem byla diferenciací školství na české a německé, represe vedené vůči českému školství a posléze i fakt, že se stal v roce 1942 Emanuel Moravec ministrem školství a lidové osvěty. S tím je spojen i vznik Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, jako mimoškolní organizace, které měla klíčový vliv na výchovu protektorátní mládeže, přičemž ji měla vychovávat v duchu nacistické ideologie. Na pozici předsedy kuratoria stanul opět Emanuel Moravec.

Samotná organizace PO ve školách nebyla o tolik odlišnou jako v rámci CPO. Stejně tak, jako i v případě CPO, byly i v PO rozpracovány plány na ochranu žactva, kdy bylo využito principu střídavého vyučování. Prvním specifkem bylo zřizování rozšířené svépomoci v místech větší koncentrace osob, tzn. ve školách, což se rovnalo organizací prvorepublikové ŠPO a to i v případě služeb. Druhým specifkem bylo to, že k ochraně škol před požárem byly zřizovány několikačlenné protipožární hlídky (Brandwache), sestávající se z žáků, a jejichž složení bylo předepsáno. Účast v těchto hlídkách byla povinná a stálá po celý rok.¹¹⁵ Během války, jak tomu bylo částečně i u CPO, byla do vyučování zařazena výuka o protiletecké ochraně a rozšířené svépomocné ochraně.¹¹⁶

Každá třída měla na tuto výuku vyhrazených pět dvouhodinových bloků v rámci různých předmětů. V rámci zeměpisu a dějepisu se měli profesori zaměřit na nebezpečí hroící ze vzduchu a PO. Dále mělo být rozebráno chování při ohrožení ze vzduchu, a to doma i na ulici, a také poučení o použití krytů při náletech. V hodinách přírodopisu a chemie, případně tělocviku se měl probírat okruh témat, který zahrnoval nebezpečí požáru a protipožární ochranu, dále napadení plynem a ochranu proti němu. V hodinách tělesné výchovy se měla probírat zdravotnická první pomoc.¹¹⁷

V rámci stanovených pěti dvouhodinovek navíc museli všichni žáci absolvovat praktická cvičení, kde si cvičili používání plynových masek a poskytování první pomoci (transport zraněného apod.). Na školách probíhaly i poplachové zkoušky a cvičné přesuny do krytů.¹¹⁸ Nedostatek krytů ve školách byl neměnným problémem již z předválečného

113 Stejnopis sbírky zákonů a nařízení republiky Česko-Slovenské, Ročník 1939, Vládní nařízení č. 105/1939 Sb., jímž se zbavují účinnosti zákon ze dne 1. července 1937, č. 184 Sb. z. a n., o branné výchově, a předpisy jej provádějící [online]. Dostupné z: <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1939/037-1939.pdf> [cit. 19. 11. 2019].

114 Tato událost vedla v roce 1941 k vyhlášení Mezinárodního dne studentstva.

115 Školákem v protektorátu: projekt památníku Terezín, Protipožární hlídky (Brandwache) [online]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/protiletecka-obrana-a-ochrana/8-stedni-kola/protiletecka-obrana-a-ochrana/197-text-2> [cit. 19. 11. 2019].

116 V období protektorátu bylo vydáno několik přehledných a útlých příruček o protiletecké ochraně jako např.: *Co musí každý vědět o protiletecké ochraně, Nepřítel vrhá zápalné pumy!, Letecké útoky ve dne a v noci, Svěpomoc před bombardováním a po něm.* (archív autora).

117 Školákem v protektorátu: projekt památníku Terezín, *Protiletecká ochrana ve výuce* [online]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/protiletecka-obrana-a-ochrana/8-stedni-kola/protiletecka-obrana-a-ochrana/196-text-1> [cit. 19. 11. 2019].

118 Školákem v protektorátu: projekt památníku Terezín, *Protiletecká ochrana ve výuce* [online]. Dostupné

období. V otázce ochrany žáků tak byl pro případ leteckého poplachu na některých školách připraven plán hromadného opuštění školy a rozptýlení žactva po okolí, jež mělo minimalizovat dopady případného bombardování.¹¹⁹

Vzhledem k navyšující se intenzitě spojenecké bombardovací kampaně vedené proti Německu zasáhla tíha náletů od druhé poloviny roku 1944 i území protektorátu. Nálety byly sice vedeny proti strategickým cílům čítající průmyslová centra či zbrojovky, avšak plně zasáhly i civilní život ve velkých městech. Byly provedeny zejména na průmyslová střediska, kterými byly Plzeň, Brno,¹²⁰ Zlín, Pardubice, Ostrava či Praha,¹²¹ kde byly důsledky bombardování značné. Je nutno podotknout, že mládež¹²² nejen v rámci Kuratoria¹²³ z protektorátu byla také nasazována v Říši v rámci pomocných sil u Luftschutzu či protiletecké obrany jako pomocníci u protileteckých baterií (tzv. „Flakhelfer“) či nasazena na kopání zákopů. Stejně tak byla mládež nasazena i v rámci Kuratoria, a to ve spojitosti s nálety na Prahu z února a března roku 1945. Během náletu, na Popeleční středu dne 14. února, byla Praha bombardována letadly, která se odvrátila od svého cíle, kterým byly Drážďany. Shodou nešťastných náhod velké množství budov vyhořelo z nedostatku hasičů a hasební techniky, kdy velká část hasičů byla ráno poslána na pomoc Drážďanům.¹²⁴ Členové Kuratoria, chlapci i dívky, zejména členové oddílů tzv. Zvláštního zasazení,¹²⁵ byli nasazeni na vyklizovací práce po náletu.¹²⁶

Civilní ochrana v letech 1945–1989

Ukončení druhé světové války přineslo konec obavám z ohrožení před nepřátelskými nálety, které ovšem netrvalo dlouho. Tato situace byla patrná v přístupu k PO, kdy mezi lety 1945–1949 došlo na základě směrnice ministerstva vnitra č. j. 3531-2/9-45-V/5, ze dne 5. 10. 1945, o likvidaci PO, k pozvolné systematické likvidaci zařízení a staveb PO. Na území Prahy tak bylo jednáno o zachování či likvidaci krytů,¹²⁷ byly likvidovány

z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/protiletecka-obrana-a-ochrana/8-stedni-kola/protiletecka-obrana-a-ochrana/196-text-1> [cit. 19. 11. 2019].

119 Školákem v protektorátu: projekt památníku Terezín, *Školy a letecké poplachy* [online]. Dostupné z: <https://skolakemvprotektoratu.pamatnik-terezin.cz/index.php/protiletecka-obrana-a-ochrana> [cit. 19. 11. 2019].

120 Brno bylo v druhé polovině roku 1944 třikrát bombardováno americkým letectvem a během dubna 1945 dvakrát letectvem sovětským. Blíže: *Bombardování Brna* [online]. Brno: Muzeum města Brna ve spolupráci s Archivem města Brna, 2014 [cit. 19. 11. 2019]. Dostupné z: <http://gis.brno.cz/ags/bomby/>

121 Nejničivější nálety byly ty, ke kterým došlo 14. února a 25. března 1945. Blíže k tomu viz Stanislav MARŠÁL, *Bomby na Prahu: nálety z roku 1945 objektivem Stanislava Maršála*, Praha 2011.

122 Blíže k nasazení středoškolské mládeže např. u Technische Nothilfe viz Miroslav EISENHAMMER, *Studenti brněnských průmyslových škol v Technische Nothilfe 1943–1944*, in: Libor BLAŽEK (ed.), *Brno v minulosti a dnes: sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna*, Brno 2017, s. 302–334.

123 Blíže k tomu viz Archiv bezpečnostních služeb, ABS Praha – Na Struze, A. Studijní ústav MV, fond 59 Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, kart. 166 a 172.

124 Stanislav MARŠÁL, *Bomby na Prahu: nálety z roku 1945 objektivem Stanislava Maršála*, Praha 2011, s. 32–35.

125 S. MARŠÁL, *Bomby na Prahu*, s. 163.

126 Viz Tamtéž, s. 176–180.

127 Jednalo se např. o problematice krytů ve školní budově č. p. 118 v Praze IV. Národní archiv v Praze (dále NA), Policejní ředitelství Praha II – Místní velitelství protiletecké ochrany Praha, kart. 264.

veřejné protiletdecké zákopy či protipožární nádrže, které byly z části přeměněny na koupaliště,¹²⁸ bazény anebo zasypány.¹²⁹

Dne 1. dubna 1948 byla sloučena agenda požární bezpečnosti oddělení III/3, agenda protiletdecké ochrany bývalého oddělení III/5 a agenda Stráže obrany státu bývalého oddělení III, čímž byla zřízena civilní ochrana (CO), kterou řídilo III/2 oddělení ministerstva vnitra. K 1. červenci 1948, v souladu se směrnicí prozatímních organizací protiletdecké ochrany, byla zřízena stálá místní velitelství PO, přičemž byla součástí místních národních výborů. Úkolem velitelství bylo zajišťování veškerých přípravných opatření k ochraně obyvatelstva proti leteckým útokům.¹³⁰ Na podzim roku 1948 zpracovalo ministerstvo vnitra návrh osnovy zákona o CO, podle něhož byla charakterizována jako ochrana života a statků před požáry, jinými mimořádnými ohroženími a před leteckými a podobnými útoky.¹³¹ Ve stejnou dobu byla organizační struktura doplněna Technickým a výzkumným ústavem PO, který byl vytvořen ministerstvem školství při Vysoké škole architektury a pozemního stavitelství. Ústav se zabýval studiem v oboru požární bezpečnosti, kdy v tomto úseku prováděl výzkumné práce. Dále byla vytvořena krajská učiliště CO při každém krajském inspektorátu. Od roku 1949 byla agenda převedena na odbor BC, oddělení VB/3.¹³²

K roku 1949 se setkáváme s následující koncepcí protiletdecké ochrany, přičemž se na ní mělo podílet veškeré obyvatelstvo. Opětovně hovoříme o protiletdecké obraně¹³³ a protiletdecké ochraně.¹³⁴ Protiletdecká ochrana byla součástí civilní ochrany,¹³⁵ k níž patřila požární bezpečnost¹³⁶ a byla připravována a řízena na základě zákona č. 82/1935 Sb. Výkonnými orgány byly inspektoráty a velitelství civilní ochrany, které se dělily na hlavní, krajské, okresní a místní. Poradním orgánem hlavního inspektorátu civilní ochrany byl poradní sbor CO při ministerstvu vnitra s odborem požární bezpečnosti a odborem protiletdecké ochrany. Složkami protiletdecké ochrany byly hlásná, výstražná a poplachová služba; svépomoc; rozšířená svépomoc;¹³⁷ závodní protiletdecká ochrana v průmyslových závodech; protiletdecká ochrana zvláštní správy, zejména dopravy, pošty, techniky a vojenské správy a záchranné jednotky místní a teritoriální.¹³⁸ Záchranné jednotky byly vojensky organizovány, kdy místní jednotky měly zasáhnout v místě, kde nestačily složky PO a teritoriální jednotky tam, kde nestačilo nasazení místních jednotek.¹³⁹ Místem PO

128 Jedna z nádrží byla upravena na koupaliště pro žactvo pro potřeby školy v Praze Nuslích. Národní archiv, Praha – Chodovec, Policejní ředitelství Praha II – Místní velitelství protiletdecké ochrany Praha, kart. 264.

129 NA, Policejní ředitelství Praha II – Místní velitelství protiletdecké ochrany Praha, kart. 264.

130 A. ZPĚVÁK (ed.), *Ochrana*, s. 20–21.

131 Tamtéž, s. 11.

132 Tamtéž, s. 20–21.

133 Později používáno pojmu protivzdušná obrana (PVO) či protivzdušná obrana státu (PVOS). G. V. ZIMIN (ed.), *Vývoj protivzdušné obrany*, Praha 1979, s. 6.

134 Pojem PO byl beze změny stále používán.

135 Setkáváme se s pojmem CO neboli civilní ochrana. S přijetím vládního usnesení o civilní obraně byl ponechán, jelikož jeho význam byl neměnný.

136 Ministerstvo průmyslu, *Služební předpisy protiletdecké ochrany-Závodní protiletdecká ochrana (Prozatímní předpis)*, Praha 1949, s. 6.

137 Ministerstvo průmyslu, *Služební předpisy*, s. 12.

138 Tamtéž, s. 9–10.

139 Tamtéž, s. 14.

byla obec, která byla rozdělena dle velikosti, důležitosti nebo zranitelnosti rozdělena do šesti řádů.¹⁴⁰

Na počátku 50. let byly diskutovány nové formulace obsahového a organizačního zaměření civilní ochrany. Výsledkem těchto úvah bylo přijetí vládního usnesení o civilní obraně¹⁴¹ ze dne 13. července 1951.¹⁴² Tímto usnesením byl zřízen systém civilní obrany, jehož řízení a organizování rezortně spadalo pod ministerstvo vnitra. V souladu s tehdejšími koncepcemi byl systém CO budován jako reakce na hrozbu válečného konfliktu s použitím konvenčních zbraní nebo bojových otravných látek. Civilní obrana se obsahově neomezovala pouze na ochranná opatření, ale zahrnovala rovněž aktivní prvky – obranné.¹⁴³

Těžiště příprav a činností CO spočívalo na významných městech a klíčových výrobních podnicích – objektech národního hospodářství. V krajích vznikla oddělení CO krajských národních výborů, ve významných městech štáby CO měst a na úrovni okresů inspektoráty CO.¹⁴⁴

Na základě zákona č. 92/1951 Sb. byl zřízen Svaz pro spolupráci s armádou (Svazarm),¹⁴⁵ který plnil úkoly branné výchovy na úrovni zájmové činnosti.¹⁴⁶ Po absolvování kroužku civilní obrany Svazarmu a splnění norem PCO bylo možno získat odznak PCO (Připraven k civilní obraně).¹⁴⁷

V období let 1955–1957 byla vedením státu organizována tzv. masová příprava obyvatelstva k civilní obraně s cílem zajistit, aby obyvatelstvo sdružené v určitých celcích (obyvatelstvo v obytných čtvrtích, zaměstnanci úřadů apod.), bylo postupně vzděláváno na úseku individuální protichemické ochrany, poskytnutí první pomoci při nehodách a požárech, likvidaci malých požárů a dále seznamováno s řádem a povinnostmi na úseku CO.¹⁴⁸ Hlavní úsilí bylo dále vyvíjeno v oblasti varování a vyzoomění, kdy byl budován poplachový systém. Bylo zapotřebí zajistit dostatek ochranných masek a úkrytů, které byly budovány jako jednoúčelová zařízení.¹⁴⁹ Zabezpečení dětí prostředky individuální ochrany (PIO) byla v Československu věnována vždy velká pozornost, a to již od tři-

140 Tamtéž, s. 15.

141 Civilní obrana, jako jeden z činitelů ovlivňujících pevnost zázemí, měl v případném válečném konfliktu strategický význam. Zahrnovala opatření k zabezpečení ochrany a obrany obyvatelstva před následky nepřátelského napadení a spoluvytvářela podmínky pro plynulý chod hospodářského života při nepřátelském napadení a odstraňování následků tohoto napadení. ÚV Svazarmu [Ústřední výbor Svazu pro spolupráci s armádou], *Co má vědět a umět každý občan*, Praha 1987, s. 19.

142 Bylo jím „Narízení o základních úkolech a povinnostech civilní obrany na území Československé republiky“ Josef ŠÍDLO, *Požární ochrana a civilní obrana*, in: Alois ŠTIKA (ed.), 30 let civilní obrany ČSSR A Svaz požární ochrany, Praha 1981, s. 27.

143 F. PAULUS, *Úloha a postavení*, in: J. ŠTĚTINA (ed.), *Zdravotnictví*, s. 175.

144 Tamtéž, s. 175.

145 Vzorem v plnění vlasteneckých povinností při obraně vlasti byl sovětský Osoaviachim, poté DOSAAF (Dobrovolný svaz pro spolupráci s armádou, letectvem a námořnictvem). SVAZARM, *Připraven k civilní obraně*, Praha 1954, s. 2.

146 ÚV Svazarmu [Ústřední výbor Svazu pro spolupráci s armádou], *Politická příprava branců – I. a 2. výcvikové období*, Praha 1982, s. 15–16.

147 SVAZARM, *Připraven k civilní obraně*, s. 78.

148 Přípravou obyvatelstva byly pověřeny společenské organizace, a to Svaz pro spolupráci s armádou, Československý červený kříž a Československý svaz požární ochrany. A. ZPĚVÁK (ed.), *Ochrana*, s. 34.

149 F. PAULUS, *Úloha a postavení*, in: J. ŠTĚTINA (ed.), *Zdravotnictví*, s. 177.

cátých let minulého století, kdy byly vyvíjeny a vyráběny kojenecké vaky či ochranné masky pro děti. Na tuto tradici bylo navázáno v padesátých a poté zejména v šedesátých a sedmdesátých letech, kdy bylo vyvinuto několik typů PIO jak pro nejmenší, tak i starší děti. Dětské PIO jsou určeny pro děti do 12 let z důvodu ukončení antropologického vývoje obličeje dětí. Od věku 12 let tak mohou děti používat PIO určené pro dospělé. Dětskými ochrannými maskami byly např. dětská maska DM-1 či ochranná maska CM-3/3H, které byly určeny pro větší děti do věku asi 10 let.¹⁵⁰

Od poloviny 50. let bylo zapotřebí stávající systém uzpůsobit tak, aby bylo možno bojovat s následky užití zbraní hromadného ničení (ZHN). Z tohoto důvodu došlo k revizi dosud platného usnesení o CO z roku 1951, kdy bylo přijato Usnesení vlády Republiky československé č. 49, o *civilní obraně Republiky československé*, ze dne 15. 1. 1958 spolu s přílohou Směrnice o civilní obraně Republiky československé, na základě opatření proti zbráním hromadného ničení.¹⁵¹ Ačkoliv byl systém koncipován zejména proti hrozbě válečného konfliktu spojeného s použitím ZHN, zahrnovalo usnesení z roku 1958 a příslušné směrnice formulaci, že úloha CO je také při likvidaci následků živelních pohrom a přírodních katastrof. Principy CO byly novým usnesením zachovány, kdy řízení příslušelo nadále ministři vnitra, a organizační struktura v působnosti územní správy zůstala v působnosti národních výborů.¹⁵²

V roce 1961 byl přijat zákon č. 40/1961 Sb., o *obraně Československé socialistické republiky*, ze dne 18. dubna 1961,¹⁵³ který nahrazoval zákon č. 131/1936 Sb., o *obraně státu*. Tímto byla zrušena platnost zákona č. 82/1935 Sb., o *ochraně a obraně proti leteckým útokům*, ve znění zákona č. 75/1938 Sb. Zároveň byla zrušena platnost zákona č. 92/1951 Sb. o *branné výchově* a zákona č. 87/1952 Sb., o *reorganizaci branné výchovy*.¹⁵⁴ Změny v organizaci poté nastaly v souvislosti s nabytím účinnosti ústavního zákona č. 143/1968 Sb.,¹⁵⁵ o Československé federaci ze dne 27. října 1968. Ministři vnitra České a Slovenské socialistické republiky se stali veliteli CO obou národních republik a ministr vnitra ČSSR zůstal nadále velitelem CO ČSSR.¹⁵⁶

V letech 1960–1961 probíhala I. etapa tzv. všennárodní přípravy¹⁵⁷ obyvatelstva k CO s cílem seznámit co nejširší veřejnost s účinky ZHN. Nedostatkem ovšem byla nedosta- tečná odborná úroveň přednášejících lektorů, což lze spatřovat v nutnosti rychlé přípravy velkého množství lektorů na úkor dostatku odborných znalostí v dané problematice. Na

tuto etapu následně v letech 1962–1963 navázala II. etapa všennárodní přípravy s cílem získat praktické znalosti ochrany před ZHN.¹⁵⁸

V souladu s tehdejší koncepcí ochrany obyvatelstva a národního hospodářství byla hlavním opatřením evakuace, ukrytí sloužilo pouze jako její doplněk, a to spolu s individuální ochranou. Úkrytový fond zahrnoval stále úkryty, úkryty jednoduchého typu, polní úkryty a ochranné úkrytové prostory.¹⁵⁹ Při budování se prosadil místo jednoúčelového záměru dvouúčelový. V tomto období bylo budováno pražské metro, přičemž bylo rozhodnuto o jeho využití pro účely CO až usnesením z 22. dubna 1971.¹⁶⁰ Z obav použití bojových otravných látek bylo rozhodnuto, že prostředky individuální ochrany budou zajištěny pro veškeré obyvatelstvo, přičemž došlo k jejich decentralizovanému rozmístění.¹⁶¹

Právní normou pro novou koncepci přípravy občanů k CO byl zákon č. 73/1973 Sb., o *branné výchově*¹⁶² ze dne 27. června 1973.¹⁶³ Výchova zahrnovala brannou výchovu žáků, učňů, studentů, přípravu občanů k civilní obraně, zájmovou brannou činnost a další činnosti v souladu s naplňováním obsahu branné výchovy. V souladu s usnesením předsednictva ÚV KSČ z 19. 3. 1971 k *Jednotnému systému branné výchovy obyvatelstva ČSSR*¹⁶⁴ byla příprava svěřena do odpovědnosti Svazarmu, který ji organizoval a prováděl a spolupracoval s ostatními již zmíněnými významnými organizacemi.¹⁶⁵

V duchu procesu normalizace bylo přijato usnesení Rady obrany státu ČSSR, v jehož důsledku došlo k převodu problematiky CO pod federální rezort Ministerstva národní obrany. Od 1. ledna 1976 se tak civilní obrana stala nedílnou součástí branného systému státu, respektive Československé lidové armády a stala se významným prvkem v rámci obranyschopnosti státu.¹⁶⁶ Tím definitivně skončila snaha o vyčlenění CO samotným zákonem.¹⁶⁷ Dále bylo usnesení vlády z roku 1958 dne 1. ledna 1983 nahrazeno *Směrnicí o civilní obraně ČSSR*. Ačkoliv bylo stále počítáno s hrozbou užití ZHN, stále více narůstala úloha CO v souvislosti s nevojenským využitím. Ve spojitosti se zvyšující se industrializací a s ní spojenými riziky vzniku průmyslových havárií a zvýšený výskyt živelních pohrom vedly k tomu, že vojenská i nevojenská část sil a prostředků CO se stále častěji podílela na řešení těchto událostí.¹⁶⁸

V tomto období byla pozornost věnována především varování a vyrozumění, evakuaci, ukrytí a individuální ochraně. Včasné varování a vyrozumění příslušných orgánů CO bylo jedním ze základních úkolů. Hlavním způsobem ochrany obyvatelstva bylo ukrytí,

150 Čestmír HYLÁK, *Prostředky protichemické, protiradiační a protibiologické ochrany*, in: J. ŠTĚTINA (ed.), *Zdravotnictví*, s. 354–355.

151 Hasičský záchranný sbor České republiky – Moravskoslezský kraj, *Chronologická geneze civilní ochrany (obran)* [online]. Dostupné z: http://www.hzsmk.cz/sklad/kraoo/vyvoj_co.htm [cit. 24. 11. 2019].

152 Tamtéž, s. 175.

153 Právní systém Beck-online, *Zákon o obraně Československé socialistické republiky* [online]. Dostupné z: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgyv6nbqfuzq&rowIndex=0> [cit. 24. 11. 2019].

154 Branná výchova se stala povinnou pro školní i mimoškolní výchovu. A. ZPĚVÁK (ed.), *Ochrana*, s. 27.

155 A. ZPĚVÁK (ed.), *Ochrana*, s. 35.

156 F. PAULUS, *Úloha*, in: J. ŠTĚTINA (ed.), *Zdravotnictví*, s. 175–176.

157 Blíže k tomu viz příručka, která vznikla na pomoc všennárodní přípravě k CO. ÚV Svazarmu [Ústřední výbor Svazu pro spolupráci s armádou], *Nauč se chránit před účinky zbraní hromadného ničení*, Praha 1959.

158 A. ZPĚVÁK (ed.), *Ochrana*, s. 34.

159 Po vyhlášení „Situace ohrožení“ mohly následovat signály: vzdušný poplach, konec vzdušného poplachu, radiační poplach, chemický poplach, požární poplach. Blíže viz ÚV Svazarmu [Ústřední výbor Svazu pro spolupráci s armádou], *Kolektivní ochrana – 2. praktické zaměstnání*, Praha 1966.

160 A. ZPĚVÁK (ed.), *Ochrana*, s. 29.

161 Tamtéž, s. 177.

162 Jednalo se jednu z nejdůležitějších právních norem směřujících k zabezpečení obranyschopnosti ČSSR. ÚV Svazarmu, *Politická příprava*, s. 15.

163 A. ZPĚVÁK (ed.), *Ochrana*, s. 35.

164 Do tohoto systému byla začleněna Příprava občanů k civilní obraně (POCO). ÚV Svazarmu, *Co má vědět a umět každý občan*, s. 22.

165 ÚV Svazarmu, *Politická příprava*, s. 16.

166 A. ZPĚVÁK (ed.), *Ochrana*, s. 38.

167 Tamtéž, s. 27.

168 F. PAULUS, *Úloha*, in: J. ŠTĚTINA (ed.), *Zdravotnictví*, s. 176.

kdy se předpokládalo jeho ukrytí v tzv. protiradiačních úkrytech budovaných svépomocí a zároveň byly stavěny stálé úkryty. V roce 1981 bylo dále na základě rozhodnutí Rady obrany státu přistoupeno k budování tzv. automatizovaného systému varování a vyrozumění obyvatelstva.¹⁶⁹ Dne 9. prosince 1982 byla Radou obrany státu schválena Směrnice s účinností od 1. ledna 1983, přičemž bylo zrušeno usnesení vlády Republiky československé č. 49 z 15. ledna 1958.¹⁷⁰

Organizační struktura systému civilní obrany byla tvořena vojenskou a nevojenskou částí. Vojenská část neboli vojsko civilní obrany, tvořily speciální vojenské jednotky, přičemž vojenská část výkonných složek zahrnovala především tzv. kádrové vojenské jednotky CO spadající pod ministerstvo vnitra.¹⁷¹ Vojenské útvary byly určeny především k provádění záchranných prací v nejvíce ohrožených místech státu a to k pohotovému zásahu v nejbližších a nejdůležitějších prostorech napadených ZHN a k plnění některých speciálních úkolů. V prostoru napadení se nasazovaly do míst, kde byly složitější a nejobtížnější podmínky pro záchranné a prvořadě likvidační práce. Organizace a vybavení vojenských útvarů umožňovala jejich nasazení k plnění ženijních, zdravotnických, protichemických a protipožárních úkolů při záchranných a prvořadých likvidačních pracích.¹⁷² Nevojenské složky¹⁷³ sestávaly z územních služeb civilní obrany; jednotek a útvarů civilní obrany na závodech a zařízeních, v úřadech, ústavech, školách a družstvech a z útvarů svépomoci civilní obrany v obcích¹⁷⁴

Územní služby CO se ustavovaly k zabezpečení odborných opatření a úkolů CO na území okresu, kraje a republiky. Základnu pro jejich organizaci tvořily ty orgány a organizace, které běžně zajišťovaly příslušný úsek hospodářského nebo veřejného života. Například požárníci v míru tvořili základnu požární služby civilní obrany za války. Obdobně tomu bylo u zdravotnických, stavebních, vodohospodářských, energetických a dalších orgánů a organizací státní správy a národního hospodářství. Na závodech a zařízeních, v úřadech, ústavech a družstvech byly organizovány objektové jednotky CO, které zabezpečovaly podobné úkoly jako služby CO a tvořily početně nejsilnější součást organizace. Veliteli CO zde byli nejvyšší příslušní řídicí pracovníci.¹⁷⁵

Útvary svépomoci se organizovaly z řad obyvatelstva, které bylo zapojováno do CO v obcích a místech.¹⁷⁶ Do rámce organizované svépomoci občanů v bytových domech měst a vesnic patřily *veřejné útvary*.¹⁷⁷ Veřejné útvary byly následující: požární hlídky, zdravotnické hlídky, zdravotnické družiny, skupiny svépomoci, zvláštní útvary.¹⁷⁸ Skupiny svépomoci byly větším veřejným útvarům CO, schopným plnit i složité úkoly. Měly

169 Tamtéž, s. 177–178.

170 A. ZPĚVÁK (ed.), *Ochrana*, s. 37.

171 F. PAULUS, *Úloha*, in: J. ŠTĚTINA (ed.), *Zdravotnictví*, s. 175.

172 Karel BAUER, *Proč budujeme civilní obranu*, Praha 1971, s. 24.

173 Ty byly budovány v rámci Československého červeného kříže (ČSČK), Československého svazu požární ochrany (ČSPO) a Svazu pro spolupráci s armádou (Svazarm).

174 Do útvarů svépomoci patřily i průzkumné jednotky. ÚV Svazarmu [Ústřední výbor Svazu pro spolupráci s armádou], *Příručka pro průzkumné jednotky útvarů svépomoci CO*, Praha 1963, s. 6.

175 K. BAUER, *Proč budujeme civilní obranu*, s. 24.

176 Tamtéž, s. 24–25.

177 ÚV Svazarmu [Ústřední výbor Svazu pro spolupráci s armádou], *Chování obyvatelstva při situacích a signálech CO a pomoc veřejných útvarů*, Praha 1960, s. 6.

178 SVAZARM, *Připraven k civilní obraně*, s. 8–9.

svůj vymezený obvod působnosti a byly vytvořeny k ochraně obyvatel domů, podle podmínek místa, k ochraně zaměstnanců v závodech, ústavech, žactva na školách. Skupiny svépomoci měly zpravidla družstva pořádková, zdravotnická, požární, protichemická, technická, krytová,¹⁷⁹ spojovací či protiradiační.¹⁸⁰

Organizace civilní ochrany ve školství v letech 1945–1989

Poválečné období přineslo značné změny v případě organizace civilní ochrany i branné výchovy. Na základě dekretu presidenta republiky č. 125/1945 Sb., *o zřízení Svazu brannosti*¹⁸¹ ze dne 27. října 1945, byl zpětně nabyt zákon č. 184/1937 Sb., *o branné výchově*, a zřízen pro celou oblast státu Svaz brannosti (SB), a to k zajištění spolupráce a účasti občanstva při obraně státu.¹⁸² Ve spojitosti s myšlenkou brannosti a poválečnou výstavbou státu a zároveň nápravou válečných škod měla nezastupitelné místo tělesná výchova a to zejména u mládeže.¹⁸³

Ačkoliv byly roky 1945–1949 spojeny s likvidací zařízení a staveb PO, již roku 1949 byla přijata koncepce protiletectké ochrany, přičemž se školy staly jednou z jejich složek. Stejně jako za protektorátu, se opětovně setkáváme s rozšířenou svépomocí, která byla činná v protiletectké ochraně škol, a to v případě, pokud v nich nebyla zřízena protiletectká ochrana zvláštní správy. Toto přechodné období od PO k CO bylo vzhledem k organizaci protiletectké ochrany ve školách neměnné, kdy se přímo nepočítalo s možností vypuknutí nového ozbrojeného konfliktu.

Přijetí vládního usnesení o civilní obraně z roku 1951 přineslo zásadní změnu v organizaci civilní ochrany ve školství. Prvním článkem CO města byla organizována civilní obrana obytných domů, úřadů, ústavů, škol, tělovýchovných, kulturních a jiných zařízení, bez níž nemohla být provedena dokonalá příprava všeho obyvatelstva a nemohla být ani prováděna organizovaná svépomoc.¹⁸⁴ Příprava budovy k CO se skládala z provedení věcných a osobních opatření. Věcná opatření tvořila organizační a technické zajištění protipožární, protichemické, zdravotnické a jiné obrany, dokonalé zatemnění, domovní úkryt apod. Aby byla příprava budov účinná, mělo se na jejím provádění aktivně účastnit všechno obyvatelstvo.¹⁸⁵

Za organizaci provedené přípravy budovy pro CO odpovídal příslušný vedoucí činitel správy domu, případně vlastník domu, který byl z toho titulu velitelem budovy, tzn. v případě školy ředitel. Jeho povinností bylo postupně vypracovat plán civilní obrany budovy a zajistit jeho splnění; tedy provést organizaci, přípravu a vybavení veřejných útvarů CO. Dále měl provést všechny předběžné přípravy a opatření, zaměřené k ochraně budovy; zajistit ukrytí žactva a jeho vyrozumění o blížícím se leteckém a chemickém nebezpečí

179 Tamtéž, s. 9.

180 G. V. ZIMIN (ed.), *Vývoj*, s. 135.

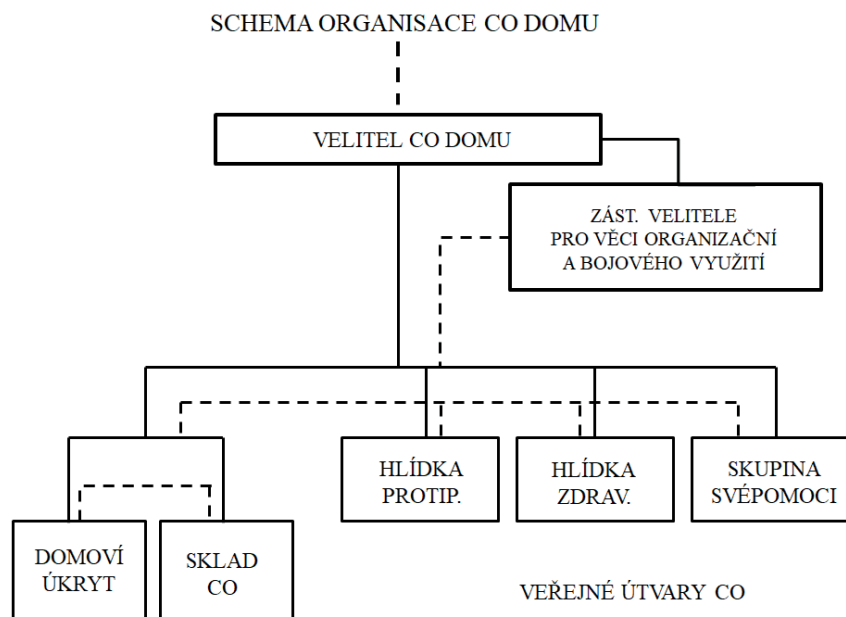
181 Právní systém Beck-online, *Dekret presidenta republiky o zřízení Svazu brannosti* [online]. Dostupné z: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzq2v6mjsuwta> [cit. 21. 11. 2019].

182 Svaz brannosti byl zrušen zákonem č. 138/1949 Sb. Tamtéž.

183 Blíže k tomu viz *Válkou způsobené škody na zdraví mládeže*, Tělesná výchova mládeže XII., 1945–1946, s. 14.

184 M. JALOVEC – R. MIKEŠ – F. PÁVEK – V. VLTAVSKÝ (edd.), *Svépomoc v systému civilní obrany*, Praha 1952, s. 45.

185 M. JALOVEC – R. MIKEŠ – F. PÁVEK – V. VLTAVSKÝ (edd.), *Svépomoc*, s. 45.

Obr. č. 2: Schéma organizace CO domu.

Dle: M. JALOVEC – R. MIKEŠ – F. PÁVEK – V. VLTAVSKÝ (edd.), *Svépomoc v systému civilní obrany*, Praha 1952, s. 46. Zdroj: (archiv a sbírka autora).

spolu s poskytnutí pomoci při obstarávání ochranných masek. Stejně tak měl zabezpečit provádění úplného zatemnění budovy; vybavit budovu nutným materiálem, potřebným k likvidaci následků leteckého útoku; řídit práci veřejných útvarů CO při likvidaci následků leteckého útoku a zajistit účinnou pomoc a zapojení všech obyvatel budovy k plnění úkolů CO.¹⁸⁶

Za provedení všech opatření budovy odpovídal její velitel orgánu CO města nebo obvodu. Při provádění přípravy budovy spolupracoval velitel budovy s místními složkami veřejných organizací, tj. Svazarmem, ČSČK, Čs. svazem hasičstva a jiných za pomoci veřejných útvarů v budově ustavených a zvláště za pomoci komunistů a mládežníků v budově. Při sestavení operativního plánu a provedení organizace, bojové přípravy, při rozmístění veřejných útvarů a provádění všech organizačních opatření pomáhal veliteli budovy důvěrník národního výboru.¹⁸⁷

V budově se organizovaly k provádění všech opatření veřejné útvary CO, a to z osazenstva útvarů a žactva škol k ochraně budovy. V jedné budově mohlo být organizováno i několik druhů veřejných útvarů. Veřejnými útvary byly protipožární hlídky, zdravotnic-

ké hlídky,¹⁸⁸ zdravotnické družiny¹⁸⁹ a skupiny svépomoci, které byly podřízeny veliteli budovy. Vybavení hlídek se pořizovalo na náklad vedení školy.¹⁹⁰

Základními útvary svépomoci obyvatelstva v CO byly skupiny svépomoci poskytující pomoc v nejkratším čase. Jejich hlavními úkoly bylo provádět uvědomovací činnost mezi žáky ve svém obvodu působnosti; poskytovat pomoc stranickým a veřejným organizacím v provádění masových opatření či ochraňovat majetek. Dále dohlížet a pomáhat v tom, jak se měla provádět hygienicko-epidemiologická opatření; udržovat úkryt v dokonalém stavu; upozorňovat na letecké a chemické nebezpečí. Taktéž se jednalo o kontrolování zatemnění; poskytování první pomoci postiženým osobám; likvidování následků nepřátelských útoků a obnovování poškozených míst.¹⁹¹

Aby byly dané úkoly splněny, byla skupina svépomoci organizována z družstev pořádkového, zdravotnického, protipožárního, protichemického, technického a krytového. Skupinu svépomoci vedl velitel a politický zástupce, každé družstvo pak jeho velitel.¹⁹² O vybavení skupiny svépomoci a o materiálu CO pečoval správce materiálního vybavení. Ve školách odpovídal za materiální vybavení skupiny svépomoci ředitel školy. Skupiny svépomoci se ve školách tvořily z žáků a ostatního personálu.¹⁹³

Obyvatelstvo bylo blíže seznámeno s budováním úkrytů v rámci provádění všennárodní přípravy obyvatelstva v letech 1962–1963. Ukrytí žactva a osazenstva škol mělo být provedeno v úkrytech jednoduchého typu (sklepy po jednoduché úpravě), polních úkrytech či v ochranných prostorech (po odsouhlasení štábem CO okresu). Byly vypracovány plány ukrytí žactva na školách, a to dle pokynu ministerstva školství a podle vzorů, které byly škole zaslány příslušným odborem školství ONV. Plán schvaloval ředitel školy jako velitel objektu. Na školách, kam docházeli žáci 1. až 5. postupného ročníku (do 12 let), bylo nutné zajistit realizaci plánu ukrytí v úzké součinnosti se štábem CO obce (města). Zodpovědnost za ukrytí příslušela taktéž řediteli školy.¹⁹⁴

V roce 1962 byla schválena zásada, aby na školách I. a II. cyklu¹⁹⁵ začaly pracovat Tělovýchovně branné rady (TVB), čímž se zvýšila odpovědnost organizací Československého

188 Skládaly se z osob prošlých školením v kroužcích PZO I. stupně (Připraven k zdravotnické obraně). Tamtéž, s. 48.

189 Příslušníci byly absolventy kroužku PZO II. stupně. Tamtéž, s. 48.

190 Tamtéž, s. 47.

191 Tamtéž, s. 49.

192 M. JALOVEC – R. MIKEŠ – F. PÁVEK – V. VLTAVSKÝ (edd.), *Svépomoc*, s. 49

193 Tamtéž, s. 51.

194 Jihočeský krajský národní výbor v Českých Budějovicích, štáb civilní obrany Jihočeského kraje, *Směrnice pro vypracování plánu ukrytí obyvatelstva, žactva a osazenstva závodů (provozoven) pro případ očekávaného vzdušného napadení ve městech a obcích Jihočeského kraje*, České Budějovice 1962, nečíslováno.

195 První cyklus tvořila základní devítiletá škola, tedy povinná všeobecně vzdělávací pracovní a polytechnická škola pro mládež do 15 let. Po 15. roce věku byla mládež zapojena do výrobní práce a zároveň jí bylo umožněno další vzdělávání na školách II. cyklu, aby tak dosáhla vyššího vzdělání. Výchova a vzdělávání mládeže po 15. roce věku bylo uskutečňováno na základě spojování vyučování s výrobní prací v národním hospodářství, které si absolventi základních devítiletých škol volili podle svých zájmů a schopností v souladu s potřebami rozvoje národního hospodářství. Do škol II. cyklu patřila odborná učiliště a učňovské školy, střední školy pro pracující, střední všeobecně vzdělávací školy a školy odborné. Ústřední výbor komunistické strany Československa, *Usnesení Ústředního výboru Komunistické strany Československa o těsném spojení školy se životem a o dalším rozvoji výchovy a vzdělání v Československu*. Pedagogika: časopis pro vědy o vzdělávání a výchově 3, 1959, s. 301 [online]. Dostupné z: <https://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=6223&lang=cs> [cit. 24. 11. 2019].

186 M. JALOVEC – R. MIKEŠ – F. PÁVEK – V. VLTAVSKÝ (edd.), *Svépomoc*, s. 45.

187 Tamtéž, s. 47.

svazu mládeže (ČSM) za rozvoj tělovýchovy na školách a mezi mládeží. Rady byly pomocnými orgány základních organizací Československého svazu mládeže a pionýrských skupin, které byly ustaveny na větších školách I. cyklu a všech školách II. cyklu. Za svou činnost odpovídaly na školách I. cyklu vedení pionýrských skupin a na školách II. cyklu výboru základní organizace ČSM.¹⁹⁶ Na školách I. cyklu stál v čele rady zástupce skupinového vedoucího pro tělesnou výchovu, přičemž byl zároveň členem vedení pionýrských skupin. Na školách II. cyklu řídily práci rad výbory základní organizace ČSM prostřednictvím tělovýchovně branného referenta. Rady úzce spolupracovaly s vedením školy, Sdružením rodičů a přátel školy (SRPŠ), tělovýchovnými jednotami Československého svazu tělesné výchovy a sportu (ČSTV), organizacemi Svazarmu, Československého svazu požární ochrany (ČSPO), apod. Pomocníkem a rádcem rad byl ovšem učitel tělesné výchovy.¹⁹⁷ Rady organizovaly za pomoci ostatních organizací tělovýchovnou a brannou činnost, sporty, modelářství, turistiku apod. mezi všemi žáky školy. Jejich cílem bylo, aby mimoškolní tělovýchovná a branná činnost plně navazovala na povinnou školní tělesnou výchovu, aby rozšiřovala základní učivo, a aby se stala pevnou součástí činnosti každé svazácké organizace i pionýrské skupiny.¹⁹⁸

Nové pojetí branné výchovy bylo projednáno a přijato 19. března 1971 předsednictvem ÚV KSČ jako usnesení „*O jednotném systému branné výchovy obyvatelstva ČSSR*“ a vydání zákona *o branné výchově* č. 73/1973 Sb.¹⁹⁹ Podstatou branné výchovy byl vztah k výchově a k obraně, přičemž byla výchova i obrana společenskými jevy, které byly významnou potřebou a zájmem společnosti. Ve spojitosti s marxismem se jednalo o vztah ke komunistické výchově a o vztah k obraně socialismu a socialistické vlasti.²⁰⁰ Úkolem branné výchovy byla výchova uvědomělého budovatele a obránce komunistické společnosti.²⁰¹

Vztah branné výchovy k systému komunistické výchovy byl pojat ze tří stanovisek. Byly jimi branná výchova jako složka komunistické výchovy, branná výchova jako princip komunistické výchovy a branná výchova jako součást komunistické výchovy.²⁰² Branná výchova tedy byla organickou součástí komunistické výchovy, která v podmínkách třídně rozděleného světa sledovala cílevědomou přípravu obyvatelstva k aktivní obraně socialistického státu a socialismu. Jejím hlavním cílem bylo „*dosáhnout, aby každý československý občan cítil vysokou odpovědnost za osud socialistické vlasti, aby byl neustále připraven postavit se na její obranu a obětavě bojoval za její svobodu a nezávislost, za vítězství komunismu*“.²⁰³ Z hlediska systému branné výchovy se její objekt zájmu členil ve spojitosti se školní mládeží na děti mateřských škol; žáky základních devítiletých škol; studenty školy poskytujících střední a vyšší vzdělání a studenty vysokých škol. Mezi složky branné výchovy patřily morálně politická, odborně technická, tělovýchovná

a psychologická.²⁰⁴ Důležitým faktorem také byla zájmová branná činnost mládeže, probíhající v organizacích branného charakteru, spojována s využíváním volného času, zejména pobytu v přírodě. Jejím posláním bylo umožnit občanům, aby uplatnili své osobní schopnosti a záliby ve prospěch obrany socialistické vlasti a socialismu.²⁰⁵

Branné závody byly jednou ze základních branně sportovních činností Svazu pro spolupráci s armádou. V usnesení předsednictva ÚV KSČ z 30. března 1973 „*Úloha Svazarmu a směry dalšího rozvoje*“ bylo řečeno, že: „*uplatnění masového vlivu, zvláště na mládež, dává organizování masových branných soutěží a akcí, zaměřených na propagaci branné činnosti. K plnění těchto cílů bude nutno využít zkušeností z organizování masových branných akcí, zvláště Sokolovského (SZBZ) a Dukelského závodu branné zdatnosti (DZBZ)*.“ Branné závody byly v branné přípravě jednou z forem komplexní prověrky branné zdatnosti a připravenosti širokých vrstev obyvatelstva. Branná příprava, prováděná formou branných závodů a dalších branných akcí, byla pro mládež přitažlivá a zároveň sloužila k prohloubení socialistického myšlení. Tato všestranná branná činnost na úseku branných sportů sloužila k realizaci Jednotného systému branné výchovy obyvatelstva ČSSR. Hlavním úkolem tak bylo zapojení mladých talentů a jejich systematická příprava s cílem dosáhnout systematické a pravidelné přípravy k závodům v branných soutěžích díky jednotnému tréninkovému systému SZBZ a DZBZ.²⁰⁶ V rámci Svazarmu byla řízena péče o vybrané talenty branně technických sportů v tréninkových střediscích mládeže Svazarmu. Výběr těchto talentů byl zejména na trenérovi či učiteli daného žáka, kdy musel jedinec projít třístupňovým výběrem.²⁰⁷

Mládež byla trénována v etapě základní od 10. do 12. roku věku a etapě speciální od 13. do 16. roku věku.²⁰⁸ Složka sportovního tréninku mládeže spočívala v ideové přípravě, tělesné přípravě, technické a taktické přípravě a psychologické přípravě. Tréninkovými prostředky byla tělesná příprava a střelecká příprava, speciální cvičení (běh, střelba, hod granátem) a vlastními sportovními disciplínami Sokolovský závod branné zdatnosti či Dukelský závod branné zdatnosti.²⁰⁹

Závěr

Civilní ochrana ve školství na území českých zemích prošla během sledovaného období třemi klíčovými etapami, a to v rámci budování celkového systému ochrany obyvatelstva, přičemž byla připravována ministerstvy vnitra, obrany a školství. Jejím cílem bylo nejen minimalizovat ztráty na životech v případě válečného konfliktu, avšak také ochránit zdraví obyvatel a jejich majetek v případě přírodních či průmyslových katastrof, a zároveň chránit infrastrukturu samotného státu.

V období první republiky vznikl systém civilní protiletectvé ochrany, jako reakce na rozvoj vojenského letectví spojený s ničivými účinky jeho náletů včetně možného použití chemických bojových látek, s cílem ochránit školní mládež spolu s veškerým obyva-

196 Tělovýchovně branné oddělení ÚV ČSM, *K práci tělovýchovně branných rad na školách – Metodický materiál na pomoc svazáckým organizacím a pionýrským skupinám*, Praha 1965, s. 5–7.

197 Tělovýchovně branné oddělení ÚV ČSM, *K práci tělovýchovně branných rad na školách*, s. 8–9.

198 Tělovýchovně branné oddělení ÚV ČSM, *K práci*, s. 5–6.

199 Václav ŠUK, *Součinnost Svazarmu se Svazem požární ochrany ČSSR v civilní obraně*, in: Alois ŠTIKA (ed.), *30 let civilní obrany ČSSR A Svaz požární ochrany*, Praha 1981, s. 32.

200 Zdeněk KUBÍN, *Obrana socialistického státu*, Praha 1974, s. 222–223.

201 Z. KUBÍN, *Obrana*, s. 224.

202 Tamtéž, s. 226–227.

203 Tamtéž, s. 228–229.

204 Z. KUBÍN, *Obrana*, s. 230–232.

205 Tamtéž, s. 248–249.

206 Svatopluk FENCL (ed.), *Jednotný tréninkový systém Sokolovského a Dukelského závodu branné zdatnosti*, Praha 1979, s. 9–10.

207 S. FENCL (ed.), *Jednotný tréninkový systém*, s. 95–96.

208 Tamtéž, s. 47.

209 Tamtéž, s. 5.

telstvem státu. Spolu s tím již od 30. let probíhaly snahy o začlenění branné výchovy do školské výuky s cílem z žáků vychovat tělesně a morálně silné občany odhodlané k ochraně své vlasti, přičemž problematika brannosti byla zahrnuta ve výuce školních předmětů.

Civilní protiletectká ochrana byla ustavena na základě přijetí zákona z dubna roku 1935, kdy se s okamžitou platností začala zároveň organizovat školní protiletectká ochrana. Ta byla připravována ministerstvem vnitra v dohodě s ministerstvem národní obrany a ministerstvem školství a národní osvěty. V roce 1936 byla zřízena První škola protiletectké ochrany v Olomouci-Lutině s úkolem vzdělávat ve specializovaných teoretických i praktických kurzech učitele škol. V systému místní civilní protiletectké ochrany byla každá školní budova samostatným objektem s vlastní organizací protiletectké ochrany. Branná výchova byla definitivně uzákoněna v září roku 1937, kdy se stala povinnou a jejíž součástí byl výcvik v pomocných a ochranných službách, zejména také výcvik v úkolech civilní protiletectké ochrany. Stejně tak byla na školách vyučována problematika civilní protiletectké ochrany.

Klíčový rok 1938 a podpis Mnichovské dohody, spolu se vznikem protektorátu Čechy a Morava, přinesl změnu v organizaci civilní protiletectké ochrany a zároveň vedl ke zrušení výuky branné výchovy. V tomto období hovoříme o protiletectké ochraně, která přešla postupně na území protektorátu pod protektorátní policii a v roce 1941 byla definitivně převedena pod německý Luftschutz. Organizace protiletectké ochrany na školách byla v tomto období obdobná prvorepublikové CPO, přičemž byly na školách zřizovány rozšířené svépomoci a stálé protipožární hlídky. Součástí vyučování byla výuka o protiletectké ochraně a rozšířené svépomocné ochraně, a to v rámci vyučovaných předmětů. Oproti období první či druhé republiky došlo k zásadnímu rozdílu v teorii a realizaci civilní protiletectké ochrany, respektive protiletectké ochrany. Během války docházelo postupně k nasazování žactva v rámci Kuratoria do oddílů zvláštního zasazení, pomocných sil Luftschutzu či i protiletectké obrany jako pomocníci u protiletectkých baterií.

První poválečné roky byly spojeny s postupnou likvidací systému protiletectké ochrany, avšak již v dubnu roku 1948 došlo k její opětovné organizaci. V rámci protiletectké ochrany byla ve školách znovu zřízena rozšířená svépomoc v případě, pokud v nich nebyla zřízena protiletectká ochrana zvláštní správy. Zhoršující se mezinárodní situace a technologický vývoj zbraní hromadného ničení vedly k diferenciaci přístupu k civilní ochraně a jeho vymezení.

V červenci roku 1951 došlo k přijetí vládního usnesení a vzniku civilní obrany, která spadala do působnosti ministerstva vnitra a byla pojata jako součást obrany státu. Od 50. let docházelo v rámci tzv. masové přípravy obyvatelstva k civilní obraně k rozsáhlým teoretickým a praktickým přípravám veškerého obyvatelstva včetně školní mládeže. Civilní obrana ve školství se skládala z organizačních a technických zajištění protipožárních, protichemických, zdravotnických, v nácviu zatemnění, organizací úkrytů a zároveň v přípravě ochrany proti následkům použití zbraní hromadného ničení spojených s ochranou proti radioaktivnímu záření. Spolu s organizací civilní obrany byla význačná i branná výchova. Její podstatou byla výchova mládeže jako budoucích budovatelů a obránců komunistické společnosti spojené se zájmovou brannou činností, která byla prováděna za spolupráce se Svazem pro spolupráci s armádou. S mezinárodněpolitickou změnou, která ve druhé polovině 80. let 20. století nastala, byla ochrana obyvatelstva postupně

transformována z organizované přípravy na ozbrojený konflikt směrem k ochraně proti katastrofám a nouzovým situacím.

Civilní ochrana ve školství vznikala vždy výhradně za situace, v níž existovala reálná hrozba vypuknutí válečného konfliktu, tedy ve druhé polovině 30. let, v průběhu druhé světové války a za studené války a byla akcentována v průběhu 20. století značně odlišně, přičemž značný faktor v této problematice sehrála vedle školní i mimoškolní výchova. Ačkoliv tato příprava mohla být mladou generací vnímána jen jako pouhá „hra na vojáky“, je nutno poznamenat, že vedla cíleně skrze brannou výchovu v období první republiky a poté zejména od druhé poloviny 20. století k všestranné, nejen teoretické, připravenosti mladé generace na hrozící válečný konflikt i na boj s dalšími mimořádnými událostmi. Je nutno podotknout, že problematika civilní ochrany ve školství nabízí další možnosti v budoucím výzkumu. Mezi tyto možnosti patří například pohled na místní a regionální odlišnosti v organizaci civilní ochrany ve vybraných historických etapách ve školství či jeho komparace se sousedními zeměmi.

Civil Defence in the Education System of the Czech Lands 1935–1989

(Summary)

The study consists of three parts, each containing two chapters that are in the first chapters analysing the development of the system of the civil defence in a wider context and the latter that touches directly on the subject of the civil defence in the education system from the chronological point of view in the time periods of 1935–1938, 1939–1945 and 1945–1989.

The first two chapters are analysing the time period of 1935–1938 that is connected with the development of the Civil Air Defence so called in Czech language as „civilní protiletcecká ochrana“ (CPO) and the Civil Defence in the Education system called in Czech as „školní protiletcecká ochrana“ (ŠPO). According to the CPO and ŠPO its legislation, development of the system, the organisation of its services are analysed. The main focus is given especially on ŠPO where its organisation and services are analysed alongside with the development of the civil defence education where the CPO became a part of it.

The two other chapters are aimed at the wartime period of 1939–1945 when the CPO was transformed into the Reich Luftschutz (LS) which Czech equivalent was „protiletcecká ochrana“ (PO). The system was mainly practical when the students were for instance deployed as the anti-aircraft gun helpers or helping after the air-raids.

The last two chapters are connected with the period of 1945–1989 when the post-war duration of PO was ended by the formation and commencement of the new system of the Civil Defence so-called as „civilní obrana“ (CO) that lasted until the collapse of the Communist Bloc. The development of the CO, organisation of its services, the organisation of CO of the school buildings and the civil defence education are analysed.

Mgr. Vít Němec
Doktorand
Ústav historických věd
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Slezská univerzita v Opavě
nemecvitt@seznam.cz